

BALOLDALI ANTISZEMITIZMUS, ANTICIONIZMUS ÉS A ZSIDÓ VAGYON ÁLLAMOSÍTÁSA A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN*

Tanulmányomban a Magyarországi Tanácsköztársaság (továbbiakban: Tanácsköztársaság) idején a zsidóságot érintő üldöztetés, vagyonek Kobzás¹ és erőszak történetét vizsgálom a baloldali antiszemitizmusról írt nemzetközi munkák tükrében. A baloldali antiszemitizmust Seymour Martin Lipset amerikai szociológus 1969-ben az anticionizmussal,² Michael Lerner rabbi, a neves *Tikkun* zsidó folyóirat szerkesztője pedig a cionizmusra kiterjesztett antinacionalizmussal és antikapitalizmussal azonosította.³ Robert S. Wistrich, a Jeruzsálemi Héber Egyetem történésze a progresszív anticionizmust és antijudaizmust nevezte meg a baloldali antiszemitizmus fő tényezőiként,⁴ Philip Mendes, az ausztráliai Monash Egyetem kutatója az antijudaizmust hangsúlyozta munkájában.⁵ Újabban William Brustein, a Nyugat-Virginiai Egyetem történésze és Louisa Roberts, az Ohioi Állami Egyetem szociológusa a zsidóságra vetített antikapitalizmusként definiálták a baloldali antiszemitizmust,⁶ legfrissebben pedig Michele Battini, a Pisai Egyetem történésze adta eme definícióját a jelenségnek.⁷ A nemzetközi szakirodalom megállapításai szerint tehát a baloldali antiszemitizmust a progresszív anticionizmus és antijudaizmus, valamint a kapitalizmus zsidósággal való progresszív azonosításaként értelmezzük.

---

* A tanulmány a Budapest Főváros Levéltára és az MTA Lendület Trianon 100 Kutatócsoport szervezésében megrendezett Mérlegen a Tanácsköztársaság című konferencián (2019. május 15–16.) elhangzott előadás írott, bővített változata.

¹ Egyet kell értenünk abban a kérdésben Götz Alyval, hogy alapvetően kérdéses fogalom a „zsidó tulajdon”, ám mivel körülményes dolog körülírni „azokat a [tulajdöntárgyakat], melyek korábban zsidók tulajdonát képezték”, így itt is élünk a kifejezéssel és variánsaival. Lásd *Götz Aly*: Hitler néppállama. Rablás, faji háború és nemzeti szocializmus. Bp. 2012. 55.

² *Seymour Martin Lipset*: „The Socialism of Fools”: The Left, the Jews and Israel. New York 1969. 15–16.

³ *Michael Lerner*: The Socialism of Fools: Anti-Semitism on the Left. Oakland 1992. 54., 118.

⁴ *Robert Wistrich*: From Ambivalence to Betrayal: the Left, the Jews and Israel. Lincoln 2012., xii. 1–2.

⁵ *Philip Mendes*: Jews and the Left: the Rise and Fall of a Political Alliance. New York 2014. 39.

⁶ *William Brustein – Louisa Roberts*: The Socialism of Fools? Leftist Origins of Modern Anti-Semitism. New York 2015. 6–7.

⁷ *Michele Battini*: Socialism of Fools: Capitalism and Modern anti-Semitism. New York 2016. 1–2.

A Tanácsköztársaság és a magyarországi zsidóság – források és feldolgozások

1919. március 21-én a kommunisták és a szociáldemokraták egyesült pártja, a Magyarországi Szocialista Párt kikiáltotta az oroszországi forradaloméhoz hasonló társadalmi berendezkedést bevezetni kívánó Tanácsköztársaságot (avagy kommünt), s ezzel kezdetét vette az első magyarországi proletárdiktatúra 133 napos uralma. Ugyan a Forradalmi Kormányzótanács elnöke hivatalosan a nem-zsidó Garbai Sándor lett, a tényleges hatalmat a zsidó származású Kun Béla tartotta a kezében, s mivel a Kormányzótanács 34 tagjából vele együtt 15-en azonosíthatóan zsidók voltak – noha nem tartották magukat annak –,⁸ az 1919 utáni antiszemita történelemszemlélet egyértelműen „zsidódiktatúráként” kanonizálta az időszakot.⁹ A sztereotípa voltaképpen olyannyira erős volt, hogy néhány hónappal az 1944-es deportálások előtt, az év januárjában *A Cél* című fajvédő folyóirat is „Új Zsidóországgént” emlékezett vissza a Tanácsköztársaságra.¹⁰

A rendszerváltást megelőző munkák természetesen vajmi kevésbé tárgyaltak olyan kérdéseket, mint egyes vallási csoportok rendszerszintű üldöztetése a kommün idején.¹¹ Amennyiben a nemzeti vagy vallásos kisebbségekkel kapcsolatos ügyek felmerültek, elsősorban a Tanácsköztársaság türelmes mivoltát hangsúlyozták: a kommün 40. évfordulóján rendezett Pest megyei emlékkiállítás példának okáért demonstrálta a nemzetiségek – németek, délszlávok – iránti nyitottságot, ám a zsidóság a felsorolásból így is kimaradt.¹² Egy, az egyházak Tanácsköztársaság alatti szerepét is tárgyaló munka említés szintjén sem kezelte az izraelita egyházakat.¹³ Egy másik, a forradalmi törvényszékekről szóló könyv szintűgy kihagyta felsorolásából a Szolnokon kivégzett ellenforradalmár zsidókat, illetve nem említette a gazdasági bűncselekményekért elítélt zsidókat.¹⁴ A „zsidókérdéssel” kapcsolatos cenzúra a forráskiadásokat is megbízhatatlanná tette:

⁸ *Komoróczy Géza*: A zsidók története Magyarországon I–II. Pozsony 2012. 359.

⁹ *Csunderlik Péter*: A Tanácsköztársaság, mint „zsidódiktatúra”? A kommün antiszemita, asszimilációpárti és cionista értelmezései a korai Horthy-korszakban. Szombat 31.(2019) 3. sz. 15–17., itt: 15.

¹⁰ *Egy István*: Európa fő ellenségei. *A Cél* 34. (1944) 1. sz. 2–7., itt: 7.

¹¹ Ezt a megállapítást lásd *Hatos Pál*: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története. Bp. 2018. A Tanácsköztársaság hatalmas irodalmának felsorolásától eltekintve lásd a leggyakrabban idézett munkát, mely pusztán néhány utalás erejéig foglalkozik a kérdéssel: *Hajdu Tibor*: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp. 1969. 215–216., 429.

¹² Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL), XV.23. 1. d. Pest megyei emlékkiállítás a Tanácsköztársaság 40. évfordulójára. Szerk. Krisztán László. 12–13. Köszönöm Perczel Olivérnek, hogy felhívta a figyelmemet erre az iratanyagra.

¹³ *Rotter József–Kovács Nándor–Kovács Jenő*: A proletárhatalom védelmében. BM Tanulmányi és propaganda csoportfőnökség. Bp. 1979. 66–72.

¹⁴ *Sarlós Béla*: A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei. Bp. 1961. 125., 171.

Kunfi Zsigmond népbiztos egyik antiszemita idézetét, amelyet e tanulmány is felhasznált, egy forráskiadás egyszerűen kihagyta Kunfi beszédéből.¹⁵ Magyar Lajos kommunista újságíró felesége által írt életrajzából is teljességgel hiányzott az a tény, hogy Tanácsköztársaság előtt az *Egyenlőség* munkatársa is volt.¹⁶

A rendszerváltást követő történetírás a Tanácsköztársaság zsidó vonatkozású tárgyalásában elsősorban arra a vádra reflektált, miszerint a kommün népbiztosai zsidó identitású emberek lettek volna, s ha egyáltalán említésre kerültek is a zsidóság szenvedései ezen időszak alatt, a téma feldolgozása hiányos és rövid maradt.¹⁷ Mindössze néhány történész utalt külön a Tanácsköztársaság alatti – a hatalom részéről tapasztalt – antiszemitizmusra,¹⁸ a kérdésről részleteiben pedig csak Gyurgyák János és Komoróczy Géza írtak.¹⁹ Újabban Bödök Gergely történész – e sorok írásakor még – publikálatlan PhD-tézise említi a vörös terror zsidó áldozatait.²⁰ Mindez súlyos hiányossága a kommünnel kapcsolatos magyar történetírásnak, hiszen az olyasfajta csúsztatások, mint például Mályusz Elemér állítása – mely szerint az izraelita egyházakat megkímélte a Tanácsköztársaság – újranyomtatásban napjainkig elérhetőek.²¹ Érdekes módon az állítás, miszerint a Tanácsköztársaságnak valamifajta „zsidó jellege” lett volna, nem csupán az antiszemita történetírásban jelent meg. Drózdly Győző, a korabeli antiszemitizmussal szemben egyébként rendszeresen felszólaló kiszegzda politikus úgy vélte, hogy a kommunizmus „a zsidó csöcselék forradalma volt a hazafias és vagyonos zsidóság ellen”.²² A polgári radikális – és zsidó származású – Jászi Oszkár

¹⁵ A magyar Tanácsköztársaság mezőgazdasági szövetkezetei. Szöveggyűjtemény. Szövetkezeti Kutatócsoport. Bp. 1959. 58. Az eredetit lásd Kalocsai Néplap, 1919. április 23. 1–3.

¹⁶ *Magyar Lajos*: Késői tudósítások. Bp. 1966. 5–14.

¹⁷ Három különösen meghatározó munka: *Nathaniel Katzborg*: Zsidópolitika Magyarországon, 1919–1943. Bp. 2002. 31–36.; *Randolph L. Braham*: A népiirtás politikája. A holokauszt Magyarországon I. Bp. 2015. 16–17.; *Ungváry Krisztián*: A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919–1944. Pécs–Bp. 2012. 37–38. Utóbbi munka átdolgozott kiadásai sem javítottak érdemben ezen a hiányosságon. S ugyan nem meghatározó monográfiáról van szó, ám két neves szerző is csupán említés szintjén kezeli a kérdést, lásd *Kádár Gábor – Végi Zoltán*: Hosszú évszázad: antiszemita erőszak Magyarországon, 1948–1956. In: *A holokauszt Magyarországon hetven év múltán*. Szerk. Randolph L. Braham – Kovács András. Bp. 2015. 76–112., itt: 93–95. A zsidó származású forradalmárok identitását vizsgálja *William O. McCagg*: Jews in Revolutions: The Hungarian Experience. *Journal of Social History* 6. (1972) 1. sz. 78–105.; *Richard Löwenthal*: The Hungarian Soviet and International Communism. *Revolution in Perspective. Essays on the Hungarian Soviet Republic of 1919*. Eds. Andrew C. Janosi – William B. Slottman. Berkeley 1971. 174.

¹⁸ *Tökéczki László*: Vázsonyi Vilmos eszmei-politikai arca. Bp. 2005. 58–59.; *Pelle János*: Vérvádtörténetek. Magyar Nemzet, 1991. május 14. 8.

¹⁹ *Gyurgyák János*: A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet. Bp. 2011. 102–109.; *Komoróczy G.*: A zsidók története Magyarországon i. m. II. 354–368.

²⁰ *Bödök Gergely*: Vörös- és fehérterror Magyarországon (1919–1921). Doktori (PhD) értekezés. Eszterházy Károly Egyetem. Eger 2018. különösen itt: 31–32., 177.

²¹ *Mályusz Elemér*: A vörös emigráció. Máriabesenyő 2006. 170.

²² *Drózdly Győző*: Amerika. Bp. 1924. 75.

hasonlóan a zsidóság érvényesülési időszakaként értékelte a kommünt.²³ Thomas Beaumont Hohler, Nagy-Britannia budapesti követe 1921-es általános jelentésében nemes egyszerűséggel így írt a kérdésről: „Nem kérdéses”, hogy a bolsevizmust Magyarországon „a zsidók kezdeményezték, propagálták és vezették”. Buzgalmában még a német származású Ágoston Péter népbiztost is „zsidó fajúként” említette, majd kifejtette, hogy csakis a török hódításhoz lehetne hasonlítani a pusztítást, melyet „a bolsevik párt, más szóval a zsidóság” végzett.²⁴ A bukaresti amerikai katonai attasé hasonlóképp közölte az amerikai Joint Distribution Committee zsidó szociális szervezet egyik alkalmazottjával, hogy „[budapesti] zsidók bolsevikiek” csinálták a kommünt,²⁵ ám maga a JDC sem volt mentes az effajta sztereotípiáktól. Mint Julius Goldmann, a párizsi JDC-iroda magyar-zsidó alkalmazottja írta a Tanácsköztársaság utáni antiszemitizmusra utalva: „sajnos maguk a zsidók is magyban bűnösök a változásban, ami itt történt”.²⁶

A feltevés, miszerint a zsidóság „renegát” – ám továbbra is „zsidó” – elemei okozták volna, legalább részben, a kommünt, mai szemmel meglepően gyakran bukkant fel a két háború közti magyar-zsidó diskurzusban. Az asszimilációpárti *Egyenlőség* című zsidó hetilap hasábjain Mandel Sándor, a szolnoki neológ hitközség vezetője úgy nyilatkozott, hogy „én, mint zsidó, sohasem bocsátom meg magamnak, hogy Kun Béla is zsidónak született”.²⁷ Érdekes módon a hetilap máshol úgy hivatkozott Kunra, mint „a nemzetromboló diktatúra fejére”,²⁸ és máshol is olyan jelzőket használt a kommunistákra – ázsiai jelleg, testi fogyatékoság –, melyeket ma az antiszemita nyelvezettel azonosítanánk. Előbbi jelző mellett az *Egyenlőség* hasábjain azt is megtaláljuk, hogy Korvin Ottó „púpos gnóm” lett volna.²⁹ A lapban Hevesi Simon Dohány utcai főrabbi reagált arra a névtelen levélből származó kérdésre is, hogy zsidóként miért nem „regulázta meg” a szintűgy zsidó származású népbiztosokat: „Tőlük minden tekintetben oly távol állottam, hogy kéréssel hozzájuk fordulnom nem lehetett”. Mint írta, ő maga rendszeresen támadta a kommünt „a szószékről”, ám azt nem tagadta, hogy a kommün vezetői valóban zsidók lettek volna.³⁰ A lapot szerkesztő Szabolcsi Lajos így írt emlékiratában: „Van egy pont, ahol nem

²³ *Jászi Oszkár*: Magyar kálvária, magyar feltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. Bp. 1988. 129.

²⁴ National Archives, Kew. FO 371/7633. General Notes on Hungary, 1921. december.

²⁵ Joint Distribution Committee Archives, New York (a továbbiakban: JDCA), 1919–1921 New York Collection. 4–23. Hungary. 151.3. Hungary, Persecutions and Pogroms, 1919–1921. Alex Landesco levele a párizsi JDC számára, 1920. márc. 5.

²⁶ JDCA, 1919–1921 New York Collection. 4–23. Hungary. 151.3. Hungary, Persecutions and Pogroms, 1919–1921. Julius Goldmann levele Felix Warburg részére, 1920. ápr. 13.

²⁷ *Mandel Sándor*: A vidéki zsidóság vezérei. *Egyenlőség*, 1938. szeptember 22. 10.

²⁸ Nekünk nem mindegy... *Egyenlőség*, 1925. március 7. 7.

²⁹ Zsidó ellenforradalmárok. *Egyenlőség*, 1920. február 28. 1–2.

³⁰ *Hevesi Simon*: Válasz egy „nyílt levélre”. *Egyenlőség*, 1926. április 24. 1.

menekülhetünk a vád alól [...]. Nem törődtünk a fiatalsággal. Nem neveltük eléggé zsidónak: ezért [...] lettek belőlük kommunisták”.³¹

Egyetlen zsidó irányzat sem kötötte össze azonban olyan erősen a zsidóságot – avagy a zsidóság „dekadens” tagjait – és a kommünt, mint a cionisták és kiadványaik. Schönfeld József, a cionista *Zsidó Szemle* szerkesztője hosszas értekezésben elemezte a magyar zsidóság szerepvállalását az 1918–1919-es forradalmakban, melyet *Vissza a gettóba?!* címmel adott ki. Schönfeld megismételte az ismert érvet, miszerint a zsidó származású kommunistáknak nem volt zsidó identitása, ám úgy vélte, hogy „a szabadkőműves-páholyok, a radikális politikai pártok élén mindenütt zsidó intellektüeleket találunk, akik így akarva, nem akarva rásütik ezen szervezetekre a zsidó-bélyeget”. Ezek mellett érdekes módon közös pontra jutott Szabolcsival – akivel egyébként súlyos ellentétek mérgezték kapcsolatát – a zsidó fiatalság helyes nevelésének elmaradásával kapcsolatban: „[A zsidó – V. L. B.] ifjúság [...] könnyen hajlott a bolsevizmus új »vallása« felé”.³² A *Zsidó Szemle* már mindjárt 1921-ben Winston Churchill Kun Béláról szóló egyik cikkét idézte annak bizonyítására, hogy „a bolsevizmus útját csak a cionizmus állhatja a zsidó energia más irányba való levezetése által”.³³ A lap azonban nem vállalt közösséget a kommünnel: ugyanebben az évben kikérte magának, hogy a fajvédő Kiss Menyhért arról beszélt: a cionisták „süvöltve tiltakoznak”, amiért Magyarországon szocialista zsidókat akasztottak fel „a fehérek”. „Nem fogunk süvölteni a nemzetközi kommunisták veszte felett. Semmi közösségünk velük. Miattunk az utolsó szálig »lekaparhatják őket a nemzet testéről« [...]. Hallgatunk és hallgatunk, amint ez jól nevelt cionistához illik.”³⁴ A cionizmus jobboldali – Vlagyimir Ze’ev Zsobotyinszkij nevéhez köthető – ágazatának magyarországi hívei³⁵ hasonlóan erősen fogalmaztak a harmincas évek végén-közepén. Jári Péter – aki valószínűleg azonos volt a hatvanas években titkos cionista aktivitást kifejtő Jári Péterrel³⁶ – 1938-ban a *Bné Betár* cionista ifjúsági magazin hasábjain közölt írást arról, hogy a magyarországi baloldali zsidóság „szellemi mélypontot” képvisel, ők „a marxisták és hasonló elemek, a dicső Galilei-kör kései hívei. Esméik nem csak az ezeréves magyar nemzet ellen merénylet, de főleg a magyar zsidóságra veszélyes[ek]”. Jári hozzátette, hogy a jobboldali cionizmusnak küzdenie kell ezen nézetek ellen, ha „nem akarunk újra ’19 utáni eseményeket”.³⁷ A baloldali zsidóság

³¹ *Szabolcsi Lajos*: Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931). Emlékezések, dokumentumok. Bp. 1993. 284.

³² *Schönfeld József*: *Vissza a Gettóba?!* Bp. 1919. 8–9., 20–21.

³³ Nordau és Churchill. *Zsidó Szemle*, 1921. június 17. 4.

³⁴ Ne süvöltsenek a cionisták. *Zsidó Szemle*, 1921. szeptember 2. 4.

³⁵ *Veszprémy László Bernát*: Egy holtig betári. Szilágyi Dénes radikális cionista munkássága. Múlt és Jövő 30. (2018) 1–10., itt: 2–3.

³⁶ (Fel)jelentések a konszolidáció korszakából. Szombat 7. (1996) 5. sz. 21–28., itt: 27.

³⁷ *Jári Péter*: Szellemi mélypont. *Bné Betár* 3. (1938) 2. sz. 26–27.

„oltárromboló” múltjának rémképére tett utalást Deutsch Árpád cionista ifjúsági vezető is, aki 1935-ben beszélt arról, hogy céljuk „nem osztályharcot vívni, oltárokat lerombolni, hitet elpusztítani”, hanem büszke zsidó fiatalokat nevelni.³⁸

Arról, hogy a zsidóság a Tanácsköztársaság alatt is szenvedett, már közvetlenül a kommün bukását követően születtek források zsidó szerzőktől. Lederer Sándor, a pesti izraelita hitközség akkori elnöke 1927-ben utalt rá – némi kronológiai zavarba kerülve –, hogy „a vörösteror, a fehérforradalom [...] a tönk szélére juttatta az 1920-’21 években a mi gyönyörű intézményeinket”.³⁹ Az *Egyenlőség* már 1920 januárjában utalt arra, hogy a zsidóság „előbb megszenved[ett] egy örült és gaz rendszer pribékjeitől kimondhatatlan testi-lelki gyötrelmeket, azután még tetejében visel[i] a felelősséget az egész örültségért és gázságért”.⁴⁰ A lap továbbá kifejtette, hogy „a tönkrement zsidóságnak sokkal több oka van arra, hogy gyűlölje Kun Béla rezsimjét, mint amennyi okuk erre a gyűlöletre a tönkrement keresztényeknek van”. „A tönkrement zsidók [ugyanis] először a kommün *alatt*, másodsor a kommün *miatt* szenvedtek, a szenvedésük kétszeres volt, kétszeres tehát a gyűlöletük a vörösök iránt”.⁴¹ Az Ujvári Péter által szerkesztett *Magyar Zsidó Lexikon* 1918–1919-ről szóló bejegyzése szerint „a magyar zsidóság legelsőnek érezte meg a kommunizáló államberendezkedés rá nézve súlyos jelentőségű gazdaságpolitikáját”. A lexikon ezt követően felsorolta a zsidó származású népbiztosokat (kis Dávid-csillagokkal jelölve nevüket), majd utalt rá, hogy „Szamuely [Tibor – V. L. B.] szereplése és a politikai nyomozó élén álló [sic!] Korvin-Klein Ottó működése következtében a legsúlyosabb idöket élte át a magyar zsidó polgárság”. A lexikon a Tanácsköztársaság által kivégzett ellenforradalmi zsidók számát 44 főben határozta meg.⁴² A Tanácsköztársaságnak „katasztrofális következményei” voltak – írta a JDC magyar ágának 1920-as jelentése, ekkor még csak általánosságban. „Semmilyen magántulajdont nem tiszteltek, a házakat kifosztották, a boltokat kirabolták, a kereskedelem egyhelyben vesztegelt, és az egyén féltette az életét”.⁴³ Ennél részletesebb volt azonban a JDC 1920 december végi jelentése, mely szerint „a kommunizmus jött, és elsöprött mindent, amit szentnek, jónak és igaznak gondoltunk [...]. A kommunizmus, mely el akarja törölni a kapitalizmust, természetesen a zsidóság ellen fordult, mivel könnyűnek találta elragadni annak vagyonát. A bolsevikok a zsidókat és azt a kereskedelmet támadták, melyet nagyrészt a zsidó ipar épített fel. Mivel a bolsevizmus minden vallást megvet, természetesen a

³⁸ Betár-tábor a Dolinka-völgyben. *Kék Fehér* 1 (1935) 2. sz. 12.

³⁹ *Lederer Sándor*: Levél Amerikába. *Egyenlőség*, 1927. július 23. 1.

⁴⁰ *Sebestyén Károly*: Zsidóság és bolsevizmus. *Egyenlőség*, 1920. január 10. 1–3., itt: 3.

⁴¹ Az ár ellen. *Egyenlőség*, 1920. január 10. 6–7.

⁴² *Magyar zsidó lexikon*. Szerk. Ujvári Péter. Bp. 1929. 289–290.

⁴³ JDCA, 1919–1921 New York Collection. 4–23. Hungary. 150.1. Hungary, Child Care, 1919–1920. Final Report on Hungary, 1920. jún. 1. 3.

mi vallásos és segélyező intézményeinket is aláasta. Leginkább a zsidók szenvedtek a vörösteror alatt [...] és politikai, vallási, társadalmi és gazdasági vezetőik elborzadva fordultak el a kommunizmustól”.⁴⁴

De megjelent-e az antiszemitizmus a kommün vezetőinek nyilatkozataiban, illetve a Tanácsköztársaság hivatalos kiadványaiban és sajtójában? Ha valaki csak a Tanácsköztársaság vezető politikusainak nyilatkozatait figyelte – ideértve Kun Bélát –, könnyen juthatott arra a konklúzióra, hogy a jobboldali, keresztény alapú antiszemitizmus nem elfogadható, ám a progresszív zsidóellenesség államilag támogatott dolog. Kun voltaképpen már korai publicisztikájában megfogalmazta, hogy a dualista rendszert fenntartó kormánypárt liberális sajtója „nemzet sírján és verejtékén” hízó „Moloch”.⁴⁵ Kunnak zsidóságához való hozzáállását sokan idézik: Kun maga deklarálta a tanácsok országos gyűlésén, hogy „nem fogom szégyellni zsidó létemre ezzel a kérdéssel leszámolni. Zsidó volt az apám, ellenben én nem maradtam zsidó, mert szocialista lettem, kommunista lettem”.⁴⁶ Nem kizárható, hogy szóhasználatával az antiszemiták vádjait kívánta megelőzni.⁴⁷ Ugyan a pogromokat – már ha azokat az ellenforradalom követte el – elítélte,⁴⁸ ám zsidóellenes nyilatkozatokat is tudott tenni, melyek kevésbé ismertek. Lásd például a Róbert Károly körúti Engels (volt Vilmos) laktanyában tartott július 6-ai beszédét, melyben az ellenforradalom antiszemita jelszavait igyekezett visszautasítani, ám eközben maga is súlyosan antiszemita kijelentéseket tett: „Azok, akik önöket megtrévesztették, amikor az ágyúcsövet a gyárakra irányították, a pogrom és a szociáldemokrácia jelszavával tették ezt. Mi a munkásmozgalomban sohasem kérjük azt, kinek mi a vallása vagy nemzetisége. Papok, mágnások és zsidó kapitalisták uszítanak pogromra a »zsidó kormány« ellen, pedig nincs az a Tisza István és nincs az az antiszemita, aki úgy elintézte volna a zsidó kapitalistákat, mint éppen ez a zsidónak nevezett kormány”.⁴⁹ Az 1919-es eseményekre visszatekintve pedig maga is arról írt, hogy az ellenforradalom soraiban „mindenkinek megvolt a maga zsidó bankárja vagy mágnása, akit testével védett”.⁵⁰

Kun hangvételét más tanácsköztársasági vezetők is utánozták, hol expliciten, hol pedig kódolt antiszemita nyelven. Varga Jenő népbiztos április elején még csak azt hirdette meg, hogy „a régi értelemben vett bankuralomnak, a pénzzel

⁴⁴ JDCA, 1919–1921 New York Collection. 4–23. Hungary. 148.2. Hungary, General, 1919–1920. A JDC jelentése Magyarországról, 1920. dec. 21. 9–10.

⁴⁵ *Dersi Tamás*: A publicista Kun Béla. Pályakezdő korszak. Bp. 1969. 84–85.

⁴⁶ Tanácsok országos gyűlésének naplója (1919. június 14.–1919. június 23.) I. 1919. Bp. 1919. 205.

⁴⁷ MTA Könyvtára Kézirattár, D/14.401. *Borsányi György*: Kun Béla. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. Bp. 1989. 49.

⁴⁸ Az olasz misszió bele akar avatkozni az ellenforradalomba. Népszava, 1919. június 27. 2.

⁴⁹ Katonagyűlések a kaszárnyákban. Népszava, 1919. július 6. 3.

⁵⁰ *Kun Béla*: A magyar tanácsköztársaságról. Válogatott beszédek és írások. Bp. 1958. 559.

üzött uzsorának egyszer és mindenkorra vége”,⁵¹ azonban Áron Géza zsidó ügyvéd Fáber Oszkár perében már ezt vallotta: a Vallásügyi Likvidáló Hivatal vezetője „húsvét táján” tartott budapesti beszédét „azzal kezdte, hogy a lipótvárosi asszonyok meghívókat szoktak küldeni az ő barátaiknak, hogy »XY szívesen látja Önt 5 órai teára«. Mi nagyon szeretjük a lipótvárosiakat. Nem várunk ilyen meghívóra, el fogunk menni hozzájuk meghívó nélkül, behatolunk a lakásokba és éléskamrájukba». Ehhez hozzátette, hogy a „lipótvárosiak” az oka a prostitúciónak, „ők vásárolják meg töletek ártatlan leányaitokat és feleségeiteket”. Áron szerint „erre a tömeg felbuzdulva felemelt ököllel és botokkal ordítani kezdett, »le fogjuk gyilkolni őket». Az antiszemita hangulatot a zsidó ügyvéd olyan erősnek érezte, hogy úgy tervezte, vidékre menekül családjával.⁵²

Az ellenforradalom zsidókkal való azonosítása gyakori retorikai elem volt más népbiztosok részéről. Pogány József népbiztos már 1919 februárjában is arról beszélt – ekkor még a katonatanács elnökeként –, hogy a „zsidópénzből táplálkozó” ellenforradalom „jezsuitái és pénzszagú zsidói” „egyre zsidókormányt hangoztatnak, de a Tisza-kormányban ülő Harkányiak, Vadászlipótok, a Wekerle-kormányban ülő Vázsonyiak és Szerényiek ellen nem volt kifogásuk”.⁵³ Kunfi Zsigmond népbiztos április 23-ai, kalocsai beszédében többször is visszatért a zsidóság kapitalizmussal való összekötésének példájára: „Nem tűrjük, hogy hatalmukat megsértsék, újra gazdag zsidók és papok zsákmánya legyünk”. Majd valamivel később így folytatta: „Akarják-e önök, hogy az ő uralmuk újból visszatérjen? Hogy gazdag zsidók, nagybirtokosok újra a nyakunkra üljenek? (Nem, nem, vesszenek)”.⁵⁴ S végül Böhm Vilmos hadsereg-főparancsnok Haubrich József hadtestparancsnoknak küldött június 27-ei nyilvános táviratába csempészett antiszemita üzenetet: „Amíg a proletárság egyik része fegyverrel a kezében harcol az imperialisták galád támadása ellen, addig volt tisztek egy része, zsidó kapitalisták, papok, burzsoák és vagyonukat vesztett földbirtokosok szövetsége gyáva orvttámadással, lepénzelt bérencekkel megtámadta Tanácsköztársaságunkat.” Böhm üzenetének végén az iméntiek „legázolására” biztatta elvtársát.⁵⁵ Amennyiben valaki lemaradt volna az erős antiszemita felhangokat is tartalmazó uszításról, a *Népszava* két nappal későbbi számában ismét leközlötték a távirat szövegét.⁵⁶

A vidéki direktóriumok részéről, valamint a népgyűléseken is többször elhangoztak antiszemita nyilatkozatok. Klein Károly, a váci direktórium tagja a

⁵¹ A bankuralom halála. Vásárhelyi Proletár, 1919. április 6. 1–2.

⁵² BFL, VII.5.c.7064.1919.; Fáber Oszkár pere III. 239–240. Áron Géza vallomása.

⁵³ A katonatanács az ellenforradalom letörését követeli. Népszava, 1919. február 8. 5–6., itt: 6.

⁵⁴ Kalocsai Néplap, 1919. április 23. 1–3.

⁵⁵ Böhm Vilmos hadsereg-főparancsnok távirata. Népszava, 1919. június 27. 3.

⁵⁶ Népszava, 1919. június 29. 3.

helyi kommunista sajtóban a „zsidó bankárok” és „zsidó gyárasok” ellen uszított, „csúszó-mászónak”, „sátánoknak” nevezve őket, akik „összeroskasztják” a proletár-uralmat „az adók alatt”.⁵⁷ Hegedűs Márton „elvtárs” egy áprilisi egri népgyűlésen arról szónokolt, hogy „a proletárdiktatúra [...] a nagyok és hatalmasok, a főurak, főpapok és zsidó bankárok ellen irányul”.⁵⁸ Sütő József a Budapesti Forradalmi Központi Munkás és Katonatanács 80-as Intéző Bizottságának június 5-ei ülésén panaszolta fel, hogy „két három napig vidéken volt és látta azokat a lehetetlen állapotokat”, amik ott az élelmiszer elosztása körül voltak. „Szemtanúja volt egy népgyűlésen Hort községben, ahol a hatvani párttitkár zsidóüldözésre hívta fel a népet. Úgy agitált az előadó az élelmiszer beszerzéséért, hogy azt mondta a népnek: »Ha a zsidó ide beteszi a lábát, még csak egy tojást se adjatok neki, de aki a szervezet tagsági könyvével jön, annak adjatok mindent!«”.⁵⁹ A tanácsok országos gyűlésén is felolvastak egy táviratot, amelyet a dombóvári járási tanács kapott (s melyet automatikusan ellenforradalmi agitációnak minősítettek): „A csereakció megindíttatik, elosztó székhely lesz Dombóvár, miért is szíveskedjenek odahatni, hogy a járás területén lévő proletártestvérek a zsidóknak semmiféle élelmiszert ki ne szolgáltassanak”.⁶⁰ Iványi Sándor, a kiskunfélegyháza-i direktórium tagja a tanácsok országos gyűlésén tett felszólalásában hasonlóan felpanaszolta, hogy a „vidéki direktóriumok” „közélelmezés címén” „nem mélyen járó szervező munkát végeztek, hanem a templomokat lobogózták fel és ütötték a zsidót”.⁶¹ S ugyan a tanácsok országos gyűlésén sokan szóvá tették a kommun vidéki funkcionáriusainak antiszemitizmusát, magán a gyűlésen is számos olyan bekiabálást jegyeztek fel a naplókban, mint hogy „dobják ki a zsidókat!”.⁶²

Hasonlón ellentmondásos helyzet alakult ki, mikor egyes népbiztosok vagy a munkásgyűléseken résztvevők felszóltak az antiszemitizmus ellen, ugyanis ezek a felszólalások alkalmasint csupán annyit jelentettek, hogy a *jobboldali* antiszemitizmus ugyan nem elfogadható, de a *baloldali* antiszemitizmus igen, vagy pedig egyértelmű jelzését adták annak, hogy olyan sok antiszemita jelenséget tapasztaltak köreikben, hogy elhatárolódásra kényszerültek.⁶³ Előbbinek jó példája volt Vágó Béla népbiztos, aki maga is panaszkodott, hogy az ipari munkásság

⁵⁷ Klein Károly: Néhány komoly szó a szervezett munkássághoz. Váci Vörös Újság, 1919. május 18. 2.; Uő: Kisbirtokok földadója. Váci Vörös Újság, 1919. május 18. 4.

⁵⁸ Eger népének nagygyűlése. Egri Újság, 1919. április 7. 2.

⁵⁹ BFL, XVI.1.c. 1. d. Budapesti Forradalmi Központi Munkás és Katonatanács jegyzőkönyvei. 1919. június 5. 57.

⁶⁰ Tanácsok országos gyűlésének naplója I. i. m. 222.

⁶¹ Uo. 192.

⁶² Uo. 28.

⁶³ Utóbbival kapcsolatban hasonló konklúzióra jut Szabó Viktor: A magyarországi Tanácsköztársaság propagandája. Doktori (PhD) értekezés. Eszterházy Károly Főiskola. Eger 2016. 205.

körében is divatos az antiszemitizmus.⁶⁴ Az imént bemutatott sémába illeszkedve azonban Vágó sem állt meg az antiszemitizmus elítélésénél, hanem annak megfelelő irányba való terelése mellett érvelt: „Meg kell magyarázni t. elvtársaim a künn dolgozó parasztságnak, hogy a zsidónak nem lenne sem fehér kenyere, sem tyúkjá, sem kalácsa, ha a paraszt nem adna neki. (Úgy van! Úgy van). A birto- kos paraszt és a zsidó szövetsége az, amit a vidéken le kell törni (Úgy van! Úgy van!), de nem azzal a módszerrel, amely módszer itt uralkodik, hogy: odaállunk a kiscgazdák, odaállunk az arisztokraták, odaállunk a papok politikája mellé és zsidóellenes hangulatot csinálunk, szítunk és támogatunk a tanácskongresszuson, hanem ki kell menni a faluba és fel kell világosítani a parasztságot, hogy ott is ki kell törnie az osztályharcnak a szegény és a gazdag között.”⁶⁵

Utóbbinak pedig jó példája volt a MÁV-gépgyár, ahol „egyhangú határozattal” ítélték el a „zsidóellenes izgatást” a „burzsoázia részéről”.⁶⁶ Az igazság azonban az, hogy az „izgatás” nem a „burzsoázia” részéről érkezett, hanem a MÁV-gépgyár dolgozói közül,⁶⁷ ahogyan a szabadszállási népgyűlés március 29-ei deklarációja is hasonló okokból született. A deklaráció ugyanis úgy fogalmazott: „»A vallási torzsal- kodás szűnjön meg,« mindenkinek a figyelme a nagytőke ellen irányuljon, legyen az zsidó, keresztény vagy bármilyen felekezetűnek kezében, az teljesen mindegy.”⁶⁸ Kommunista munkásoknak egy csepeli gépgyárban is fel kellett lépniük antiszemita munkatársaik ellen.⁶⁹ Mindez persze nem meglepő, hiszen antiszemita érzelmekre a munkásosztály egyes tagjainak körében több forrás is utalt. A Tanácsköztársaság alatt antiszemita munkások jelenlétéről írt emlékiratában Gaál Jenő egyetemi ta- nár,⁷⁰ és Szabolcsi is feljegyezte emlékiratában, hogy – két hónappal a kommün előtt – kommunista munkások, zsidók és keresztények így tüntettek ablaka alatt: „Fel kell akasztani minden rabbit!” „Agyon kell ütni a kapitalista zsidókat!”⁷¹ Egy a *Proletárasszonyoknak!* címzett pamflet egészen expliciten közölte is a munkásnők- kel, hogy az antiszemita jobboldal pogromizgatással akarja gyengíteni a kommünt, ám ne hagyják magukat megtéveszteni: „azok, akik ezt az izgatást előkészítik, akik ezt csinálják, azok maguk is zsidók!” A röplap ezt követően azt bizonygatta, hogy a

⁶⁴ Tanácsok országos gyűlésének naplója I. i. m. 212.

⁶⁵ Uo. 211.

⁶⁶ Pártügyek. Népszava, 1919. június 20. 9.

⁶⁷ *Morin*: A tisztelt szovjet. A szovjetgyűlések szenzációs leleplezése. 5. füzet. Bp. 1919. 48.

⁶⁸ Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak duna-tisza-közi történetéhez. Szerk. Romsics Ignác. (Bács-Kiskun megyei levéltár kiadványai) Kecskemét 1976. 383. (A kiemelés a szerzőtől.)

⁶⁹ A csepeli forradalmi törvényszék ítéletei. Proletár (Csepel), 1919. április 20. 3.

⁷⁰ Idézi: *Katzburg, N.*: Zsidópolitika Magyarországon i. m. 33.

⁷¹ Cionisták garázdálkodása az Egyenlőségénél. Egyenlőség, 1919. február 1. 5. A tüntetésen cionisták is részt vettek, akik az Egyenlőség anticionista hangvétele ellen tiltakoztak, ám a feltételezést, miszerint a zsidók fizikai leölésére biztató mondatok a cionisták részéről hangzottak el – akik között egy rabbije- lölt, Hirsch Márton is tüntetett – teljességgel elvethetjük.

Tanácsköztársaság „mindent elvett a gazdag zsidóktól,”⁷² nyilván egyes munkásnők antiszemita érzületeire apellálva ezzel.

A kiadványokban és a sajtóban a kommün antiklerikális propagandája elsősorban a keresztény felekezeteket támadta, ám a judaizmust sem kímélte meg teljesen – még akkor is így van ez, ha jelenleg csupán egy hivatalos kiadványt ismerünk, amely a zsidó vallást kritizálta. Farkas Antal írónak a Közoktatásügyi Népbiztosság által kiadott mesegyűjteménye tartalmaz egy történetet, mely szerint egy falu összes zsidó szatócsa üzérkedett, kivéve egyet, aki a rabbitól kér tanácsot, mert nem is megy neki az üzlet. A rabbihoz persze pénzzel kell menni, mert „a papok nem szeretik, ha üres markú emberek koptatják a kilincsuiket”. A rabbi arra biztatja, hogy csaljon a mérlegen, keverjen vizet a borba, haszonra dolgozzon és gógyit adjon el – s miután így tesz, az ő üzlete is felvirágzik.⁷³ Más kiadványokban ugyan a vallást nem támadták közvetlenül, ám a zsidóságot annál inkább. A hasonlóan a Közoktatási Népbiztosság által kiadott *A kiscgazda és az új rend* című pamflet példának okáért még az keresztény egyházellenes üzenetbe is képes volt antiszemitizmust csempészni. Mint fogalmazott, a papság eddig „nem élt a népért”, „hanem a gazdag mágnásokkal és gazdag zsidókkal pendült egy húron”.⁷⁴ Utóbbi kiadványt expliciten a Tanácsköztársaság funkcionáriusai közé olvadó Galilei Kör „szellemiségében” fogalmazták meg. A Galilei Kör „szellemiségének” felhasználása nem különösebben meglepő olyan értelemben, hogy a Kör a judaizmussal és a cionizmussal szemben is ellenséges volt.⁷⁵ A népbiztosság egy harmadik munkát is kiadott Krúdy Gyula tollából, mely tartalmaz antiszemita uszítást. („Fejér megye” „grófok, papok és zsidók megyéje.”)⁷⁶

Az antiszemita uszítás nem volt mindig explicit a kommunista vagy kommunizált sajtóban, ám gyakorta éltek olyan kifejezésekkel, melyeket a potenciális antiszemita támogatók könnyen érthettek: a *Vörös Újság* példának okáért a „magyar ésszel” szembenálló „kalmárokat” ostorozta vezércikkében,⁷⁷ a *Világ* pedig arról írt, hogy a falu eddig „a tőke, a városi burzsoázia dús prédája volt [...] herék híztak teli magtáraiból [...] tőzsér-furfang ezer cselvetése szipolyozta”.⁷⁸ Szamuely Tibor

⁷² Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény, Plakát- és Kisnyomtatványtár 163. doboz 1919. III. 21-. I-P., O-P. dosszié, sz. n. Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártjának Országos Szervező Bizottsága: Proletárasszonyok! Köszönöm Vörös Boldizsárnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a forrásra.

⁷³ A könyv antiszemita tónusára a figyelmet felhívja, ám sorait nem idézi: *Szabó Viktor: A magyarországi Tanácsköztársaság propagandája* i. m. 204–205. A történetet lásd *Farkas Antal: Mese is, nem is – igaz is, nem is.* Bp. 1919. 66–70.

⁷⁴ BFL, XVI.1.c. 1. d. 52. sz. akta. A kiscgazda és az új rend című pamflet. Bp. 1919. 10.

⁷⁵ *Csunderlik Péter: Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör (1908–1919) története.* Bp. 2017. 336., 145.

⁷⁶ *Krúdy Gyula: Fehérvári könyv.* Bp. 1919. 3.

⁷⁷ Hazugság, *Vörös Újság*, 1919. július 6. 1.

⁷⁸ Kezet fogott a falu és a város. *Világ*, 1919. április 10. 3.

publicisztikájában ugyan nem használta a „zsidó” szót, ám a kódolt antiszemita nyelvezet számos klasszikus toposza felvillan írásaiban és beszédeiben: április 15-ei cikkében arról írt, hogy „az ifjú proletárállam testét” „meg kell szabadítani” a „fagyöngyöktől és piócáktól”, illetve a „ravasz spekulánsoktól”,⁷⁹ öt nappal későbbi győri beszédében pedig a „gyárosok, bankosok, részvényesek” ellen uszított, hozzátéve, hogy aki a kommün társadalmi vívmányai ellen akar lépni, „annak keresztül harapjuk a torkát”.⁸⁰ Egy korábbi, 1918. decemberi írásában azonban nevesítette is Krausz Simon zsidó bankárt és a pesti „girhes szerkesztőket”.⁸¹

A *Népszava* „zsidókérdés”-térén sok energiát fektetett az apológiába, s különös módon vallásos példákkal próbálta védeni a zsidó származású népbiztosok kiemelkedő arányát. Mint egy szerzője egy munkással lezajlott – valós vagy fikatív – beszélgetését leírta, a panaszra, miszerint „sok a zsidó népbiztos”, így felelt: „Az semmit sem jelent, elvtárs. Tudnia kell, hogy azokat az embereket az öntudatos munkásság állította arra a helyre és csak addig maradnak ott, amíg ezt a munkásság akarja. Különben a földolog az, hogy a proletárság érdekében dolgozzanak és jól végezzék dolgukat. József az ács, Szűz Mária, az ő Fia, meg a tizenkét apostol, valamennyi zsidó volt.”⁸² A lap hasonlóan kikelt az ellen a vád ellen is, hogy bármifajta antiszemitizmus lehetséges lenne a szocializmusban. Budapesten már április végén olyan vörös cédulákat ragasztottak ki, hogy „le a gazember zsidókkal”, „irtsátok ki őket”! Mint a *Népszava* írta, „nyilvánvaló, hogy a vörös szín és az »Elvtársak!« megszólítás ebben az esetben gaz csalás. Szocialistáktól ez a fölhívás nem származhatik [...]. [A] szocializmus soha, sehol sem hirdetett faji, nemzet vagy vallási irtóháborút, és ezt a magyar proletárdiktatúra sem fogja megtenni”.⁸³

A napilap hasonlóan hosszasan cikkben reflektált a – lényegében felvállalt – állításra, miszerint miért is támadják jobban a keresztény egyházakat, mint a zsidó hitközségeket. „[Azt mondják – V. L. B.], hogy mi Magyarországból Zsidóországot akarunk csinálni, mert csak a keresztény vallást üldözzük, de a zsidót nem, csak a keresztény papokat bántjuk, de a zsidó paphoz nem merünk nyúlni. Hát ez nem igaz [...]. [A]z ellenforradalmi kísérlet nem a zsidó rabbik fészkeiből, hanem a katolikus plébániák környékéről indult ki. Hát ki az a bolond, aki a kaftánt porolja ki azért, amit a reverenda csinál? Ki az az örült, aki a zsidók ablakát veri be azért, [amit] az egyház [csinál]? Mi a katolikus klerikalizmus fészkelődéseire mutatunk rá [...] és csak nem írhattuk, hogy nosza, zsidó papok, fészkelődjete ti is, hogy megmoshassuk a ti fejetekeket is”. A lap konklúziója az volt, hogy számukra

⁷⁹ Szamuely Tibor: Riadó. Válogatott cikkek és beszédek. Bp. 1957. 175–176.

⁸⁰ Halál a burzsoáziára! Testvériség (Győr), 1919. április 23. 1–2.

⁸¹ Szamuely T.: Riadó i. m. 136., 141.

⁸² Ezentúl a szájára verek... Népszava, 1919. június 26. 9.

⁸³ Ellenforradalmi aknamunka kint és bent. Népszava, 1919. április 30. 2.

továbbra is „minden vallás egyforma”, mellyel nem foglalkoznak, „de ha egyszer a politika mezejére téved”, „bizony akkor a körmire kell ütnünk, akár pópista, akár zsidó”. „Mi azután már arról nem tehetünk, hogy ezen a téren a katolikus papsághoz többször van szerencsénk, mint a zsidóhoz”.⁸⁴

Ennek ellenére a szocialista napilapban rendszeresen jelentek meg progresszív antiszemita anyagok. Pusztán a *Népszava* június 24-ei számában három, antiszemita tartalommal is rendelkező írás jelent meg. Maga Haubrich június 24-én rendeletben helyezte statárium alá a pogromra vagy „felekezeti és faji gyűlölködésre” szítókat – ám ellentmondásos módon ugyanezen közhírré tett üzenetében a zsidóság ellen is uszított: „A legkérelhetetlenebb szigorral, a proletár forradalom minden hatalmával fogok eljárni az ellenforradalmi zsidó bankárok és klerikális papok aknamunkájával szemben. Fölszólítom a proletárokat és elsősorban a dolgozó asszonyokat, hogy ne üljenek föl a vagyona után kesergő zsidó tőke és a hatalmát féltő egyház bűnös szövetségének és ne hagyják magukat eszközül fölhasználni más vallású proletártestvéreik ellen.”⁸⁵ A *Népszava* ugyanezen a napon hosszas cikkben kelt ki a nemzetiségi és felekezeti uszítások ellen – külön említve az antiszemitizmust, illetve a német- és románellenességet –, ám a szövegbe ugyanúgy elhelyezett antiszemita jelzőket is: „Az ellenforradalmi összeesküvők” listájára gúnyosan „előkelő püspököket, törökverő ösökkal dicsekvő mágnásokat, potrohos zsidó bankárokat és földesurakat”, illetve „duplatokás papszakácsnöket” sorolt.⁸⁶ Végül egy rövid írás kifejtette a lapban, hogy „keresztény és zsidó tőkések összefogtak” „mocskos céljaik” érdekében.⁸⁷ Igaz, az antiszemitizmus a lapnak nem csupán a Tanácsköztársaság alatt volt jellemzője. 1919 januárjában – azaz még a Tanácsköztársaság előtt – „a zsidó banktőke és az agráriusok keresztény-szociális ellenforradalmárainak” szövetségét, „az Esterházyak és a Madarassy-Beckek ellenforradalmi együttesét” támadta,⁸⁸ az év októberében pedig – azaz már a Tanácsköztársaság után – az első világháború „végsőig” való elhúzásáért okolta a „zsidó újságírókat”, illetve a „zsidó tőke” által fizetett sajtót.⁸⁹

Más lapok, mint *Az Ember*, még a látszatát is el akarták kerülni a „zsidóvédésnek”: „Ezt a néhány figyelmeztető sort mi nem a zsidók érdekében írjuk, hanem írjuk azoknak a szegény örülteknek érdekében [...] akik készítik elő a pogromot”.⁹⁰ A folyóirat inkább úgy vélte eloszlatni a vádat, hogy jobban kikelt a zsidóság, mint

⁸⁴ Próba – szerencse! (Szerkesztői üzenet). *Népszava*, 1919. június 15. 10.

⁸⁵ A Forradalmi Kormányzótanács rendelete. *Népszava*, 1919. június 24. 1.

⁸⁶ Az Isten nevében. *Népszava*, 1919. június 24. 1.

⁸⁷ Ötvennyolc népgyűlés a fővárosban. *Népszava*, 1919. június 24. 7.

⁸⁸ A reakciós sajtó. *Népszava*, 1919. január 28. 2.

⁸⁹ Ki okozta a háborút? *Népszava*, 1919. október 16. 5.

⁹⁰ Pogrom! *Az Ember*, 1919. június 26. 7–8.

a kereszténység ellen: „Mivel a zsidó tőke rendszerint sokkal mohóbb és pénzsóvá-rabb, mint a keresztény, [ezért] a zsidó kapitalisták, ha lehet, még jobban gyűlölik a kommunizmust, mint a keresztény kapitalisták.”⁹¹ S míg a judaizmus elleni kifakadások ritkák voltak a kommün propagandájában, egyes vidéki orgánumok betöltötték azt az űrt, amelyet a fősodratú kommunista kiadványok hagytak a zsidó vallás támadása terén. Mint a *Somogyi Vörös Újság* írta, „reménytelenül hülye, aki azt hiszi, hogy pápista meg zsidó között különbség van ma, amikor egyformán remeg mindegyik nyomorult életéért. És lámpavasra érett az a gazember, Jézust, vagy Mózeszt tagadó, aki abból akar megélni, hogy egymásra uszítja a más úton, de egy cél, a lelki megnyugvás, a képzelt túlvilági örök boldogság felé törekvőket”.⁹²

A legegértelműbb antiszemita cikkek azonban a „galíciaiak” (azaz kelet-európai első világháborús menekült vagy korábban bevándorolt zsidók) kitoloncolásával kapcsolatban jelentek meg. Nagykanizsáról már május közepén kitoloncolták a „semmilyen közhasznú foglalkozást nem űző” „háborús bevándorlottakat”,⁹³ július közepén pedig Budapesten is razziázott a Vörös Őrség. A *Vörös Újság* szenzációhajász és erősen antiszemita cikkel tájékoztatta olvasóit az eseményekről, mely ugyan éppen csak a „zsidó” szót nem írta le, ám minden egyéb megvolt benne a zsidóellenes hangulat felébresztéséhez. A galíciaiakat „haszontalan”, „fölösleges” „sáskahadként” írta le, és külön utalt sajátos ortodox megjelenésükre is: „torzonborz férfiak”-ként, „furcsa”, „fantasztikus társaságként” szerepeltek a lap hasábjain, akiktől „meg kell tisztítani” a fővárost. A cikk szerint Horti Emil és „Klein elvtárs” politikai megbízott felügyelete mellett „Budapestről kipusztítja a dologtalan burzsoáziát”, az „elsősorban üzérkedésből élőket”, s bár a galíciaiak már korábban felszólítást kaptak, hogy hagyják el a fővárost, „jellemző ezekre a kétes egzisztenciákra, hogy *egyetlen egy sem* tett eleget a felszólításnak”. Ezért most „összefogdosták a parazitákat”. A cikk egyértelművé tette, hogy az akció első fázisának területe „a Király, Holló és Dob utca hírhedt házai” voltak, melyek ismerten a zsidónegyedben helyezkedtek el. Az írásban a „bűdös zsidók” antiszemita toposza is előkerül: „A koromfekete sötétségben az előretörő bűztől szédülten botorkáltuk fel a szeméttel ellepett csigalépcsőkön, a lakások „hihetetlenül piszkosak”, „orrfacsaróak”, de nem a nyomor, hanem az igénytelenség okán – így a cikk. Ezt követi a Teleki tér, majd a Szerdahelyi, Lujza és Dobozy utcák, melyek szintúgy ortodox zsidók által sűrűn lakott területek voltak. „Itt már [...] viszont több a magyar honos és dolgozó, akiket természetesen meghagynak lakásukban” – teszi meg gyorsan a distinkciót a lap, különválasztva a magyar dolgozókat a

⁹¹ Uo.

⁹² Te pápista – te zsidó. *Somogyi Vörös Újság*, 1919. május 6. 1.

⁹³ Kitoloncolják Kanizsáról a háborús bevándorlottakat. *Somogyi Vörös Újság*, 1919. május 15. 4.

galíciaiaktól, akiknek „pusztulniuk kell”, mert eleszik a „drága kenyeret” a „dolgozók országából”.⁹⁴ A *Népszava* sokkal érzelemmentesebb tudósítása szerint a galíciai zsidókat zsinagógáikban is figyelmeztették a készülő razziaira és az ország elhagyására való kötelességükre. A lap azt is megosztotta, hogy a zsidókat külön vonaton vitték a határra, és hogy összesen 1600 főt deportáltak így.⁹⁵

Az anticionista politika

A cionista mozgalom kapcsolata a Tanácsköztársasággal összetett volt, ám összességében véve elmondható, hogy a rezsim egy rövid időszakról eltekintve a zsidó nacionalista mozgalmat sem kímélte. 1919 novemberében budapesti cionisták arról értesítették a mozgalom szervezeti központját – egy zavaros angolságú levélben –, hogy „a kommunizmus elpusztította az eredményeket, amiket el akartunk érni [sic!], elnyomta a lapunkat, felszámolta ügyeinket [sic!] és lefoglalta vagyonunkat [...]. Arra kényszerültünk, hogy jobb idők hasadását várjuk”.⁹⁶ Válaszukban külföldi kollégáik biztosították őket arról, hogy „nem meglepő, hogy a bolsevik uralom megbénította a cionista tevékenységeket” – nyilván arra utalva ezzel, hogy a kommunizmusnak a zsidó nacionalizmust sem kímélő jellegét ekkorra már jól ismerték külföldön is.⁹⁷ Beregi Ármin cionista, a cionista szövetség volt elnöke utal rá emlékiratában, hogy „a kommunizmus alatt cionista élet alig volt”,⁹⁸ és ismert, hogy neves cionisták valóban inaktivitásba készültek az időszak alatt. Komoly (ekkor még Kohn) Ottóról mozgalmi forrásokból szintúgy ismert, hogy a Tanácsköztársaság alatt „visszavonult könyvei közé”, mivel úgy vélte, hogy a zsidóság feleslegesen áll „a magyar nép élére”, miközben saját népének ügyeivel, a zsidó állam építésével kellett volna foglalatzkodnia.⁹⁹ Szintúgy ismert, hogy két másik emblematis magyar cionista, a már említett Schönfeld lapszerkesztő és Simon Lajos publicista hasonlóan önkéntes száműzetésbe vonultak.¹⁰⁰

Exponáltabb volt azonban Beregi, aki korábban a Károlyi-forradalom lelkes híveként, majd antikapitalista meggyőződésű, „nazarénus” cionistaként egyfajta „közvetítő” szerepre vállalkozott munkahelye, az Országos Árpolitikai Tanács korábbi dolgozói – elsősorban Degre Miklós volt elnök –, illetve a tanácskormány között.

⁹⁴ A főváros tehermentesítése. Éjszakai razzia az üzérkedő galíciaiak tanyáin. Vörös Újság, 1919. július 17. 5.

⁹⁵ Razziai a galíciai menekültek között. *Népszava*, 1919. július 17. 4.

⁹⁶ Central Zionist Archives, Jeruzsálem (a továbbiakban: CZA), Z4/41010. 1919. nov. 21.

⁹⁷ CZA, Z4/41010. 1920. jan. 19.

⁹⁸ CZA, A129/2. Beregi Ármin önéletrajzi emlékezései (1950. január). 16.

⁹⁹ Yad Vashem Archives, Jeruzsálem, P.31/52. Komoly Ottó hagyatéka. Datálatlan életrajzi feljegyzések Komolyról Abádi Ervintől. 18.

¹⁰⁰ CZA, A129/2. Beregi Ármin önéletrajzi emlékezései (1950. január). 16.

Beregi bevallotta „jóban volt” egyes népbiztosokkal, így Lengyel Gyulával, Böhm Vilmostal és Varga Jenővel. Emlékiratában Kun Bélát hamis kommunistának – „álszovjetnek” – nevezte, és büszkén vallotta, hogy ő maga már 1918 októberében kommunizálni akarta a „hadinyereségeket”. Mint írta, a forradalom alatt „a vörösök” „a maguk bizalmi emberének tekintettek”, noha „jól tudták, hogy cionista vezető-ember vagyok”. Szerinte a kommunisták a cionizmust egyfajta „furcsa félreismerés” okán „valami enyhe kommunizmusnak látták, aminek zsidó nemzeti hátere van”.¹⁰¹

Amennyiben valóban voltak ilyen „furcsa félreismerések”, azok nem tartottak sokáig. Schandl Károly kisgazda képviselő a Nemzetgyűlés egyik 1920. szeptemberi ülésén felolvasott egy memorandumot, amelyet eredetileg a fajvédő sajtó közölt, s amelyet állítólag a Magyarországi Cionista Szervezet nyújtott be a Forradalmi Kormányzótanácshoz. A Komoróczy Géza által autentikusnak tartott szöveg – melyet csak Schandl felolvasásából ismerünk,¹⁰² – tisztázza, hogy a cionizmus „a kezdetektől fogva a szocialista tanok jegyében áll”, és kiemelte, hogy az más, mint a többi „kapitalista” nemzeti mozgalom. A továbbiakban a szervezet magát „teljesen a forradalmi kormány rendelkezésére bocsátotta”, kérte az alijázás támogatását, illetve kérte egy „zsidó népbiztos” kinevezését „egyszer és mindenkorra eltüntetni” a „régii kapitalista szellemet” a „zsidó intézményekből”. „Ugyanezen népbiztos feladata legyen az esetleges megszüntetendő zsidó intézmények likvidálása és elsősorban a hitközségnek népközségekké való átalakítása”.¹⁰³ Nem világos, hogy mikor küldték el a memorandumot, és hogy mi volt rá a válasz, ám még egy forrás ismert, mely szerint egyes cionisták megpróbáltak kordialis kapcsolatokat ápolni a kommünnel: a Poalej Cijon szocialista-cionista szervezet május közepén üdvözlő táviratot küldött a tanácsok első országos gyűlésének, igaz ezen mozgalom hollétéről, méretéről és befolyásáról adatokat nem tudunk meg.¹⁰⁴

Az anticionista retorika rövidesen megjelent a Tanácsköztársaság kiadványaiban is. Egy, már a Horthy-korszak elejéről származó cionista jelentés idézett egy, a Tanácsköztársaság alatt kiadott anticionista pamfletből is, noha az eredeti, teljes szöveg nem ismert. A jelentés szerint „Kun Bélának” olyan tartalmú röplapokat „osztogattak”, miszerint „a cionizmus nem egyéb, mint a klerikális reakció és a középkori részeges babonák zsidó válfaja”, „példájuk mutatja, hogy a türelmetlenségnek zsidó hívei is vannak”. A cionizmust – idéz egy meg nem nevezett kommunista lapot a jelentés – „mindenhonnan gyökeresen ki kell irtani”.¹⁰⁵ Április

¹⁰¹ Uo. 15–16.

¹⁰² *Komoróczy G.*: A zsidók története Magyarországon i. m. II. 366.

¹⁰³ Schandl Károly beszéde, 1920. szeptember 16. In: Az 1920. évi február hó 16-ára meghirdetett nemzetgyűlés naplója V. Bp. 1920. 339–340.

¹⁰⁴ A tanácsok első országos gyűlése a városi színházban. Népszava, 1919. május 17. 4.

¹⁰⁵ CZA, Z4/41010. 1920. febr. 5.

közepére a Magyarországi Cionista Szervezetet betiltották,¹⁰⁶ megszűnt a *Zsidó Szemle* és a *Múlt és Jövő* publikálása is. Fáber a cionista mozgalomnak különös figyelmet szentelt: A Budapesti Forradalmi Központi Munkás és Katonatanács 80-as Intéző Bizottsága június 5-ei ülésének jegyzőkönyve szerint arról beszélt, hogy „a cionistákat még nem tudták megcsípni, de meg fogják őket csípni, mert rettenetesen dugják a pénzt. Felkéri az elvtársakat, hogy ahol elrejtésekre jönnek rá, haladéktalanul értesítsék őt”. Beszédében kiemelte, hogy tervei szerint a vagyont rejtgetőket feltétlenül forradalmi törvényszék elé állítják.¹⁰⁷ Ismert, hogy júliusban a VI. kerületben felszólították a Zsidó Nemzeti Alap perselyeit rejtgető – nyilván zsidó, cionista – „lakókat”, hogy 48 órán belül szolgáltatassák be a palesztinai földvásárlásra gyűjtött összegeket a kommunista államnak.¹⁰⁸

Beregi megemlítette emlékiratában, hogy személyesen tiltakozott Kun Bélánál, mikor a tanácskormány „koncentrációs táborba” akarta helyezni a galíciai zsidókat. Emlékiratát azonban itt némi kritikával kell kezelni: egyrészt Beregi láthatóan párhuzamot akart vonni a korabeli események és a holokauszt között („A Hitlerizmus már felütötte a fejét”), másrészt a tanácskormány nem akarta „koncentrációs táborba” zárni a galíciai zsidókat, és egyébként sem valószínű, hogy a törekeny modus vivendit kihasználó Beregi személyesen Kunnál tiltakozott volna. Abban azonban kétségkívül igaza lehetett, hogy a tanácskormány néhány korabeli intézkedésében már akkor is látható volt a zsidóellenes él – mind a zsidóság szemével, mind pedig azon antiszemiták részéről, akiknek támogatását praktikus okokból esetleg meg akarhatták nyerni a kommün vezetői. „Kun Béla ugyanazokat az eszközöket használja a népharag levezetésére, mint minden gyenge kormány: hogy a zsidók ellen hoz rendeleteket” – foglalta össze emlékirataiban.¹⁰⁹ Beregi állítása szerint anyagi helyzetük valóban megingott a kommün alatt, a mozgalom minden költségét a Károlyi-forradalom alatt alapított cionista Karhatalmi Századok hátra maradt, fel nem vett zsoldjából fizette.¹¹⁰

A hitközségek és a judaizmus helyzete

A zsidó hitközségek, a judaizmus és a kommün kapcsolata a mai napig feltáratlan kutatási területnek számít. Mint utaltunk rá, propagandájában a Tanácsköztársaság időnként támadta a judaizmust és a rabbiságot. Úgy néz ki azonban, hogy bizonyos

¹⁰⁶ Komoróczy G.: A zsidók története Magyarországon i. m. II. 366.

¹⁰⁷ BFL, XVI.1.c. 1. d. A Budapesti Forradalmi Központi Munkás és Katonatanács 80-as Intéző Bizottságának jegyzőkönyvei. 1919. jún. 5. 58.

¹⁰⁸ Munkás és katonatanácsok közleményei. Népszava, 1919. július 27. 8.

¹⁰⁹ CZA, A129/2. Beregi Ármin önéletrajzi emlékezései (1950. január). 16.

¹¹⁰ Uo.

esetekben egyes tanácsköztársasági vezetők valóban óvni próbálták a zsidóságot – vagy inkább nem akartak fellépni a zsidósággal szemben. Fáber Oszkár perében azt vallotta, hogy Kunfi Zsigmond március 20-án a katolikus és protestáns egyházak likvidálásával bízta meg „egyelőre”, „a zsidóval nem”. Fáber szerint – aki ezzel lényegében önmaga ellen vallott, s akinek ezért nem állt érdekében hazudni – „erre azt mondtam, hogy vagy az összes egyházakat megkapom, vagy lemondok. Erre megkaptam a zsidó hitközségeket is”.¹¹¹ Fábernek egyébként ismertek antiszemita mozzanatok a múltjából: 1911-ben Zomborban ítélték el vallásellenes izgatásért, mikor is többek között a papokat „rablóknak”, az egyházat „maszlagnak”, Szűz Máriát pedig „zsidó menyecskének” nevezte.¹¹² Bizonyos esetekben azonban Kunfi sem kívánt megfélekedezni a zsidóságról, például amikor az izraelita lelkészeket is utasította arra, hogy a szabad vallásgyakorlást garantáló rendeletét olvassák fel a zsinagógákban.¹¹³

A tanácskormány a hitközségeket magánegyesületeknek minősítette, így megszűnt a hitközségi alkalmazottak, tanárok állása,¹¹⁴ a hitoktatás áttelepült a zsinagógákba.¹¹⁵ A nem állami oktatási intézetek átvételéről szóló március 29-ei rendelet a hitközségi iskolákra is kitért, megemlítve, hogy a járulékok fizetése továbbra is az iskolák kötelessége. Ezen iskolákat is figyelmeztették, hogy bármilyen érték elrejtése forradalmi törvényszék elé állítást von maga után.¹¹⁶ Minden jel szerint voltak olyan vidéki zsidó iskolák, melyek támogatták a vallásoktatás megszüntetésének tervét,¹¹⁷ Fürst Béla szabadkai zsidó „hittantanár” pedig azzal került a hírekbe, hogy egy évtizede úzott közösségi szolgálatát lelkesen cserélte a munkáséletre egy szappangyárban.¹¹⁸ Hogy bizonyos zsidó hitközségi köztudású egyének – azaz zsidó *identitással* is rendelkező zsidók – a közösségi autonómia vagy a judaizmus bizonyos visszafogását támogatták volna, nem teljesen életszerűtlen. Egyes zsidó szervezetek a proletárdiktatúra első hónapjában még fenntartották működésüket, így a budapesti Zsidó Nőszövetség,¹¹⁹ a józsefvárosi Zsidó Népkör,¹²⁰ a Szocialista Párt zsidó nemzetiségi frakciója,¹²¹ vagy vidéken

¹¹¹ BFL, VII.5.c. Fáber Oszkár pere. 1. kötet. 10. Fáber vallomása, 1919. aug. 17. Akár azt is lehetne feltételezni, hogy Fáber azért emelte ki az izraelita egyházak likvidálását, hogy „jó pontokat gyűjtsön be” az antiszemita Horthy-rendszer bírósága előtt, ám perében az izraelita egyházak anyagi sérelmei épp, hogy vádpontként szerepeltek – így hát semmi előnye nem származhatott a vallomásból.

¹¹² BFL, VII.5.c. 7064. 1. kötet. Fáber Oszkár pere. 62. 1911. nov. 6-ai ítélet.

¹¹³ Rendelet a vallászabadságról. Kalocsai Néplap, 1919. április 26. 1.

¹¹⁴ *Komoróczy G.*: A zsidók története Magyarországon i. m. II. 364.

¹¹⁵ Hitoktatás a budai hitközségben. Egyenlőség, 1919. április 12. 9.

¹¹⁶ BFL, XV.23. 4. d. A forradalmi kormányzótanács XXIV. K. T. E. sz. rendelete.

¹¹⁷ *Köte Sándor*: A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikai és pedagógiai törekvései. Bp. 1979. 49.

¹¹⁸ Tisztviselők a gyalupadnál. Pesti Napló, 1919. március 26. 6.

¹¹⁹ A Zsidó Nőszövetség. Jövönk, 1919. március 30. 11.

¹²⁰ A Józsefvárosi Zsidó Népkör. Jövönk, 1919. április 14. 11.

¹²¹ Zsidó kommunista munkások egyesülete. Egyenlőség, 1919. április 12. 9.

a hódmezővásárhelyi Izraelita Nőegylet.¹²² A budai hitközség 19 tagú direktóriumot választott, benne a hitközség rabbijával.¹²³ Mások pedig egészen különös módon próbáltak felzárkózni a kommunizmus új bálványához. A Szocialista Párt angyalföldi párthelyiségéből sajátos eseményről tudósított a *Népszava*: Hirsch Márkus 13 éves fiának bar micvóját „fölvatta, de nem az egyház szellemében, hanem a szocialista eszmék szellemében”. Az ünnepségen „több elvtársunk fejtegette a vallásgyűlölködés okait, végül népzéneszek forradalmi dalokat játszottak”.¹²⁴ Hasonló dilemmákkal küzdhetett az a zsidó, aki a *Népszava*hoz fordult kérdésével, melyet a szerkesztőség válaszából ismerünk: „egy zsidó proletárnak” felelve írták, hogy nem, nem kényszeríthetik arra, hogy gyermekét körülmetéltesse.¹²⁵

Nehezebb feldolgozni azokat az esszéket és írásokat, amelyek az új rendszert támogatták, s amelyek vallásos és/vagy cionista zsidó szerzők szignált szövegei. Patai József hosszas értekezésben azonosította „a próféták álmát” „Marx, Lassalle és Engels szellemével”,¹²⁶ s Fleisch Ármin mohácsi főrabbi hasonló írást közölt az *Egyenlőségben*.¹²⁷ (A lapot, hasonlóan a többi zsidó laphoz, rövidesen betiltották – az *Egyenlőség* kommunista számainak fejlécében nem szerepelt a szerkesztőség neve,¹²⁸ Szabolcsi pedig utólag elhatárolódott a számok tartalmától, mondván: szerkesztőségi kellékeiket lefoglalták, kényszerítették őket a nyomtatásra.)¹²⁹ Kérdéses, hogy valóban voltak-e kommunista rabbik. Mint utaltunk rá, Hevesi budapesti főrabbi expliciten kommunizmusellenes állásfoglalásokat tett a kommün alatt is, noha ismert tény, hogy a zsinagógai prédikációkról feljegyzéseket készítettek a Tanácsköztársaság hatóságai.¹³⁰ 1920-ban Winkler Sándor csabrendeki rabbi ellen eljárást kezdeményeztek – melyet a helyi hitközség is támogatott –, kivizsgálendő, hogy kommunista volt-e. Winklert végül meghagyták állásában.¹³¹ Lebovics József mágócsi status quo rabbi azonban minden jel szerint valóban héber nyelvű körlevelet publikált *Dor chadas* (Új nemzedék) címen, melyben arról írt, hogy „a szocialista forradalom [...] az új áramlat, mely Izrael prófétái és szellemi nagyjai tanításainak

¹²² Az izraelita nőegylet. Vásárhelyi Proletár, 1919. április 19. 3.

¹²³ A budai zsidó hitközség szocializálása. Egyenlőség, 1919. március 29. 8.

¹²⁴ Gyermekavatás az újkor szellemében. Népszava, 1919. április 23. 10.

¹²⁵ Szerkesztői üzenetek. Népszava, 1919. június. 27. 10.

¹²⁶ *Köbányai János*: Szétszalazás és újrászövés. A Múlt és Jövő, a Nyugat és a modern zsidó kultúra megteremtése. Bp. 2014. 358–359.

¹²⁷ *Fleisch Ármin*: A szocializmus zsidó vallástörvényeinkben. Egyenlőség, 1919. április 5. 2–3.

¹²⁸ Egyenlőség, 1919. március 29. 1.

¹²⁹ *Szabolcsi L.*: Két emberöltő i. m. 273–274.; Nyilatkozat. Egyenlőség, 1919. szeptember 11. 2.

¹³⁰ *Fazekas Csaba*: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal”. In: Múltból a jövőbe. Tanulmányok. Szerk. Pölöskei Ferenc – Stemler Gyula. Bp. 1997. 69–70.

¹³¹ Együttélés és kirekesztés. Zsidók Zala megye társadalmában, 1919–1945. Szerk. Németh László – Paksy Zoltán. Zalaegerszeg 2004. 96–100.

bő forrásából táplálkozik, egészséges és virágzó életre ébre[sztette a zsidóságot]”. A rabbi méltatta a szocialista rendszert az „asszimiláns gazdagok” „eltávolításáért”, akikért „nem kár”.¹³² Szintúgy ismert Buxbaum Márton esete, aki fiatalon jesi-va-bócher (azaz a Tóra tanulmányozásával foglalkozó vallásos diák) volt, majd tisztázatlan szerepet vállalt a kommün alatt. Később Izraelben élt, az 1950-es években Jeruzsálem alpolgármestere volt,¹³³ illetve Hirschler Ignác szegedi rabbi néhány növendéke is vöröskatonának állt.¹³⁴ Ők azonban az egyedüliek, akikre akár távolról is illik Vágó Béla azon ismert megjegyzése, miszerint vannak olyan kommunisták, „akikről még a pajesz sincs kellőképpen levágva”,¹³⁵ azaz vallásos múlttal rendelkeznek. Néhány szerző említhető a kommunista sajtóból, akik a kommün előtt – és egyesek utána is – a felekezeti vagy cionista sajtóba írtak: Halmi József, Gábor Andor, Magyar Lajos, Peterdi Andor, Bíró Lajos és Jobbágy Jenő.¹³⁶

Mindezek azonban csak elszigetelt esetek lehettek, s tény, hogy a különböző hitközségek és irányzatok egységesen szenvedtek a Tanácsköztársaság alatt. Bizonyos intézményeknek azonban nem a likvidáló népbiztosság, hanem fosztogatók vagy egyéb tényezők okoztak veszteségeket. A Pesti Izraelita Hitközség épületét kommunizálták,¹³⁷ ahogyan a Pesti Izraelita Hitközség fiúárva-háza (Vilma királynő út 25., ma Városligeti fasor) is arról panaszkodott 1920-ban, hogy „az intézet rohamosan halad a teljes romlás felé a forradalmak és a bolsevizmus alatt elszenvedett veszteségek folytán”. Ugyan részletes kártétel nem szerepel a segélykérő levélben, ám az intézet adataiból kiderül, hogy 1919-ben 520 ezer korona veszteséget szenvedett, melyet részben „a bolsevik rezsim által okozott anyagi összeomlás” számlájára írtak.¹³⁸ A hitközség 1919 novemberi jelentése szerint pénzügyi helyzetük „katasztrofális volt”, „a kommün alaposan végzett minden anyagi erővel”.¹³⁹ Mezey Ferenc, az Izraelita Országos Iroda alelnöke 1919 decemberében memorandumot készített a hitközség szocializálásának történetéről: Fáber Oszkár agyonlövés terhe mellett követelte pénzügyi kimutatásaikat, majd szocializálta a már említett

¹³² A magyar tanácsköztársaság röplapjai. Szerk. Tiszay Andor. Bp. 1959. 92–93.

¹³³ *Komoróczy G.*: A zsidók története Magyarországon i. m. II. 368. Vö. Letartóztatták Bécsben Kun Béla egyik volt munkatársát. Brassói Lapok, 1937. december 6. 6.

¹³⁴ A vörös katonák. Egyenlőség, 1919. április 12. 9–10.

¹³⁵ Tanácsok országos gyűlésének naplója I. i. m. 210–211.

¹³⁶ Szabolcsi keserűen állapította meg, hogy az Egyenlőség két volt munkatársa, Gábor és Magyar „vajmi keveset akartak vagy tudtak sorsomon könnyíteni”. *Szabolcsi L.*: Két emberöltő i. m. 273. Szabolcsi egyébként önmagára 1919 januárjában még expliciten szocialistaként utalt, és azt is nyilatkozta: büszke rá, hogy lapja munkatársainak többsége szocialista érzelmű. Lásd Cionisták garázdálkodása az Egyenlőségnél. Egyenlőség, 1919. február 1. 5. Ezt később emlékiratából kihagyta. A hiányosan újraközölt történetért lásd *Szabolcsi L.*: Két emberöltő i. m. 253. skk.

¹³⁷ *Szabolcsi L.*: Két emberöltő i. m. 284.

¹³⁸ JDCA, 1919–1921 New York Collection. 4–23. Hungary. 150.1. Hungary, Child Care, 1919–1920. Boy’s Orphan Asylum of the Jewish Parish of Budapest levele a JDC számára, 1920. júl. 23. 1–2.

¹³⁹ A pesti hitközség pénzügyi helyzete. Egyenlőség, 1919. november 2. 7.

fiúárvaház mellett a lányotthont, iskoláikat, kórházait, aggházait és temetőiket – mindezeket antiszemita megjegyzések kíséretében.¹⁴⁰ Egyéb zsidó intézmények sem jártak másképp. Egy kacifántos nevű zsidó nőszervezet, a Budapesti Koma Egylet Szegénysorsú Gyermekegység Nők Segélyezésére hasonlóan arról írt az ellenforradalmi évek elején, hogy „a vörösteror” „lerontotta mind a polgári, mind a segélyező, mind pedig a vallásos zsidó szervezeteket”.¹⁴¹ A JDC jelentésének zsidó intézményekről szóló csatolmánya továbbá utalt rá, hogy az Écz-Chájim Segélyező Egyletet „kifosztották a bolsevikok”, illetve hogy az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület Menza Akademikáját „lefoglalták”, majd a Tanácsköztársaság végnapjain „a csöcselék teljesen elpusztította” azt.¹⁴² A Magyar Zsidó Ifjak Egyesületének Damjanich utcai épületét hasonlóan lefoglalták.¹⁴³ Ám gyakran a leginkább védtelenek szenvedtek a legtöbbet. Zsidó gyermekek segélyezését ellátó szervezetek már kevésel a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt megállapították, hogy „számos” zsidó gyermek nyomorog a fővárosban, a román bevonulást követően pedig arról beszéltek a források, hogy „semmit sem lehetett tenni a magyar gyermekek megsegítéséért, amíg el nem távolították Kun Béla kormányát”.¹⁴⁴

A legnagyobb fosztogatást azonban kétségkívül Fáber Oszkár vallásügyi likvidálásért felelős népbiztos ténykedése okozta. Mint azt a Vallásügyi Likvidáló Hivatalról készült legalaposabb tanulmány szerzője, Fazekas Csaba is megemlíti, kevés a mértékadó feldolgozás a Hivatalról, és a források is a korabeli, kaotikus közigazgatási helyzetet tükrözik. (Példának okáért maga Fáber megannyi módon minősíti a tisztségét: megbízott, népbiztos, likvidátor stb.)¹⁴⁵ Ennek ellenére anynyi bizonyosan ismert, hogy a Vallásügyi Likvidáló Hivatal Nógrádban elsőknek a zsidó szentegylet, a Chevra Kadisa vagyontát vette el – Fazekas valószínűsíti, hogy a kisebb várható társadalmi ellenállás miatt.¹⁴⁶ Zsigmond Lajos, a soproni egyházi

¹⁴⁰ *Mezey Ferenc*: Hogyan tette tönkre a kommunizmus a zsidó egyházi életet? Egyenlőség, 1919. december 6. 4–5.

¹⁴¹ JDCA, 1919–1921 New York Collection. 4–23. Hungary. 150.1. Hungary, Child Care, 1919–1920. Budapesti Koma Egylet Szegénysorsú Gyermekegység Nők Segélyezésére levele a JDC számára, 1920. máj. 27. Az angol nyelvű levél ugyan itt csak a „revolutions” szóval él, ám a fond tartalmaz egy „ismeretlen” feliratú, szórványanyagok számára fenntartott dossziét is, melyben megtalálható a levél német eredetije. Ebben egyértelműen „der rothe Terror” szerepel a „forradalmak” helyett.

¹⁴² JDCA, 1919–1921 New York Collection. 4–23. Hungary. 148.2. Hungary, General, 1919–1920. A JDC jelentése Magyarországról, 1920. dec. 21. Csatolmány, 7., 13., 17. A szövegben forgó intézményekhez átfogóan lásd *Barabás Györgyi*: Magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok éves beszámolóit, 1629–2008. Bp. 2009.

¹⁴³ Megindult az egyházak likvidálása. Az Est, 1919. április 20. 3.

¹⁴⁴ JDCA, 1919–1921 New York Collection. 4–23. Hungary. 150.1. Hungary, Child Care, 1919–1920. John E. Biro a JDC számára, 1919. márc. 16. és Memorandum on Children’s Relief in Hungary, 1919. okt. 23.

¹⁴⁵ *Fazekas Cs.*: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” i. m. 63–101., itt: 63., 66.

¹⁴⁶ Uo. 67.

vagyon likvidálásáért felelős politikai biztos is arról értesítette a *Soproni Vörös Újság* olvasóit, hogy nemcsak a keresztény egyházakat fosztják majd ki, de „elveszik a zsidó szentegylet vagyonát, még ha sírápolásra szolgál is, mert a proletárállammal összeférhetetlen, hogy a vagyonosok sírjai díszben legyenek, ugyanekkor pedig bogáncs teremjen a proletársírokon”.¹⁴⁷ Bizonyos értékes vallási eszközök, példának okáért ezüst Tóraékszerek elvétele a helyi közösségek – így a nógrádi, vasi, nyíregyházi zsidóság – kifejezett tiltakozása ellenére történt.¹⁴⁸ Az esztergomi izraelita hitközségtől (nem világos, milyen irányzat) 7316 korona értékű takarékpénztári betétet és 7500 korona névértékű kötvényt koboztak el, illetve államosították a helyi chevra kadisát és betegsegélyező egylet is, ismét a hitközség tiltakozása mellett.¹⁴⁹ Szintúgy ismert a szombathelyi hitközségektől lefoglalt ingatlanok leltárjegyzéke: 8 ingatlant foglaltak le a kommunisták a neológ hitközségtől, köztük a temetőt, a halottas házat, illetve a temető gondnoki lakását. Ugyanitt az ortodox hitközségtől 6 ingatlant foglaltak le, köztük a tanácstermet, az iskolát, a kóser mészárszéket, egy imaházat és a temetőt. Nem teljesen világos, hogy melyik irányzat chevra kadisájától, ám lefoglaltak 32 820 korona értékű papírt, illetve munkaeszközöket (10 db ásó, kapa, csákány, egy létra, 4 db villanyégő, 1 db takaréktűzhely, 1 db vaskályha).¹⁵⁰ A mexikói úti és amerikai úti izraelita szeretetházakat is kifosztották – noha nem világos, hogy melyik kommunista hatóság tett így –, még az ágyakat is elvitték.¹⁵¹ A hivatalos összesítés szerint működése alatt a Vallásügyi Likvidáló Hivatal 670 egyházi intézménytől több mint 200 millió korona készpénz-, értéktárgy- és értékpapírvagyont vett el. Az összegnek több mint a fele a katolikus egyháztól származott, ám legalább negyede (44 millió 511 628 korona) az izraelita hitközségektől.¹⁵² Az erőszak azonban nagyrészt elkerülte a hitközségeket: a Fáber-perben több vidéki hitközség képviselője is vallomást tett, ezek azonban főleg nem atrocitásokról, hanem a hitközség vagyonának összeírásáról szóltak: tanúskodott a szentendrei izraelita hitközség elnöke és a helyi szentegylet elnöke, illetve az esztergomi és a kaposvári főrabbi is. Utóbbi a vallomásában kiemelte: kaposvári beszédében Fáber „azzal dicsekedett, hogy a pesti szentegylet több millióra rúgó vagyonát elkobozta”.¹⁵³

¹⁴⁷ Az egyházi vagyon likvidálása Sopron megyében. *Soproni Vörös Újság*, 1919. június 22. 2.

¹⁴⁸ *Fazekas Cs.*: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” i. m. 85.

¹⁴⁹ *Vezsenyi Péter*: Az esztergomi egyházi vagyon likvidálása 1919-ben. Dénes Károly jelentései. *Fons* 21.(2014) 487–519., itt: 502–503.

¹⁵⁰ *Katona Attila*: Zsidóság és zsidókérdés Vas vármegyében, 1910–1938. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem. Pécs 2009. 130–131.

¹⁵¹ BFL, XVI.1.c. 1. d. A Budapesti Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanács 80-as Intéző Bizottságának ülése, 1919. máj. 15. 255.

¹⁵² *Fazekas Cs.*: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” i. m. 84.

¹⁵³ BFL, VII.5.c. 7064. 3. kötet. Fáber Oszkár pere. 257 (Braun Antal), 258 (Weisz Dániel), 289 (Spiegel Ármin), 312 (Herczeg Manó).

A zsidó magántulajdon szétrablása

Ha másban nem is, abban a megállapításában bizonyosan igaza volt Tormay Cécile *Bujdosó könyvének*, miszerint a Tanácsköztársaság idején „rabolt az ország”.¹⁵⁴ Ugyan hivatalosan az állam monopóliumot gyakorolt a magántulajdon elvétele felett és halállal büntette a fosztogatást, a gyakorlatban azonban a gazdagok – vagy annak vélt egyének – kifosztása hétköznapi, és csak ritkán szankcionált jelenség volt. Elszigetelt eset volt, amikor kivégeztek két szolnoki lakost, B. G.-t és M. I.-t, mert március 21-én szolnoki polgárokat fosztogattak, mondván: „Ma a mi napunk van”.¹⁵⁵ Kivégzésük némileg érthetetlen is, ugyanis a korabeli hivatalos propaganda expliciten biztatta a kommün szimpatizánsait az önkényeskedésre. Nehéz lett volna nem a magántulajdon koncepciójának teljes lebontásaként értékelni például az úgynevezett Házkisajátító mozgalom felhívását: „Vegyetek el minden házat, ami nem állami vagy városi tulajdon!”¹⁵⁶ Forgács József „elvtárs” a balassagyarmati katonanapon arról szónokolt, hogy „a dolgozó nép szava az Isten szava”,¹⁵⁷ egy vidéki propagandalap pedig még tömörebb helyzet-megállapítást tett: „Most minden proletár elmondhatja, amit XIV. Lajos mondott, hogy l’Etat se moi, vagyis: az állam én vagyok!”¹⁵⁸ A rablások száma a kommün ideje alatt drasztikusan megugrott,¹⁵⁹ Kun Béla pedig maga jelentette ki a fegyveres önkényeskedőkkel kapcsolatban, hogy „ha valaki fegyverigazolvány nélkül tart fegyvert, ha proletár, nem veszedelmes”.¹⁶⁰

Több tömeges fosztogatás is ismert a Tanácsköztársaság alatt, melynek célpontjai a zsidó boltok és a zsidók magántulajdona volt. A Vas vármegyei Táplánfán például „a lopások napirenden voltak. Különösen sokat elloptak dr. (özv.) Rosenberg Gyulánétól” – jegyezte fel egy helyi tanító.¹⁶¹ Kiskunhalason a kommün hívei zsidó lakásokat és üzleteket fosztottak ki.¹⁶² Egy pápai zsidó emlékezése szerint a kommunisták – akik között „persze zsidók is voltak” – fölégették a gazdag zsidók házait.¹⁶³ A helyi vörös sajtó is hírt adott arról, hogy két hódmezővásárhelyi zsidó ékszerész, Gonda Mór és Imre Károly üzleteit kifosztották, 40 ezer korona értékben hurcolva el értékeket.¹⁶⁴ Mindez nem különösebben meglepő, tekintve hogy a kommün saj-

¹⁵⁴ *Tormay Cécile*: *Bujdosó könyv*. Bp. 2009. 72.

¹⁵⁵ *Sarlós B.*: A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei i. m. 192–193.

¹⁵⁶ BFL, XV.23. 3. d. Házkisajátító mozgalom felhívása.

¹⁵⁷ Vörös katonanap Balassagyarmaton. Nógrádi Vörös Újság, 1919. április 16. 1–3., itt: 2.

¹⁵⁸ A mézesheteknek immár vége. Somogyi Vörös Újság, 1919. május 23. 1.

¹⁵⁹ *Sarlós B.*: A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei i. m. 193. skk.

¹⁶⁰ BFL, XVI.27. 5. d. IV. kerületi munkástanács iratai. 1919. május 12. 5.

¹⁶¹ *Katona Attila*: Zsidóság és zsidókérdés Vas vármegyében i. m. 134–125.

¹⁶² *Végső István – Simko Balázs*: Zsidósors Kiskunhalason. Kisvárosi út a holokauszthoz. Bp. 2007. 30–31.

¹⁶³ *Komoróczy G.*: A zsidók története Magyarországon i. m. II. 361–362.

¹⁶⁴ Kifosztott kereskedés. Vásárhelyi Vörös Újság, 1919. április 2. 2.

tója alkalmanként igen expliciten uszított a zsidó tőkések és vállalkozók ellen. Weiss Manfréd kiemelt célpontja volt az antikapitalista propagandának. A vagyonának teljes elvesztése elől az öngyilkossági kísérletbe menekülő zsidó milliárdos kezdeti halálhíre felett egyrészt örvendtek a lapok („A lelkiismeretfurdalás vitte öngyilkosságba”),¹⁶⁵ másrészt szociális érzéketlenséggel vádolták az egyébként kiemelkedően munkásbarát környezetet teremtő vállalkozót.¹⁶⁶ Persze az antiszemita utalások sem maradtak el: „A Weiss Manfrédok világa eltűnt [...] Mammon oltára ledőlt [...] Igaznak találjuk [sorsát]”.¹⁶⁷ Az *Ember* kéjesen sorolta fel a zsidó hadimilliomosok neveit: Berger Béla, Seigen Miksa, „Glück” és Popper Vilmos. S hogy nem gondolja senki azt, hogy csak a milliomosokról van szó, a folyóirat hozzátette: „Szocialista kereskedő nincs, nem is lehet”.¹⁶⁸ Egyes zsidó kereskedők olyannyira féltették biztonságukat, hogy külföldi követségektől kértek menleveleket: a dán konzulátus például Zádor Félix magkereskedőért vállalt kezességet.¹⁶⁹

Az ellenforradalmi tevékenységnek minősített gazdasági bűntettek miatti büntetés is gyakorta sújtott zsidó kereskedőket. Nem jegyezte fel még az egyébként alapos *Egyenlőség* sem, hogy a forradalmi törvényszék Kalocsán elítélte Spitzer Hermannt lopásért, Engel Mártont gabonarejtegetésért, Rót Dezsőt, Fekete Salamont, Nadler Salamont és Schwetz Ármint hamis leltárért, illetve Kohn Jenőt rémhírterjesztésért. Ugyan a lista több okból is kritikával kezelendő – nem tudjuk, hogy a lopás a kommunizmus által okozott gazdasági szorongatás miatt, illetve a zsidó származás mindössze az elítéltek neve alapján feltételezhető –, ám így is jellemző, hogy az egy alkalommal elítélt egyének listáját zsidók dominálják. (Színfoltként felbukkan még az április 11-én elítéltek névsorán a valószínűleg muszlim Zelmics Achmet is.)¹⁷⁰ S ugyan nem közvetlenül gazdasági bűntett, ám Popper Sámuel lepsényi rőföskereskedőt a direktórium elleni kijelentései miatt tartóztatták le, üzletét büntetésül kommunizálták.¹⁷¹ A gömöri Weiss Náthán bankárt és Weisslovits Samu ékszerészt pedig három havi fogságra és vagyonuk elkobzására ítélte a III. hadtest forradalmi törvényszéke, mert megszöktek a miskolci harcokból.¹⁷²

A legnagyobb kárt azonban kétségtávolan nem az egyéni akciók, hanem az állami háttérű masszív vagyon-eltulajdonítások („szocializálás”) okozták.

¹⁶⁵ Weiss Manfréd. Vásárhelyi Proletár, 1919. április 5. 2.

¹⁶⁶ Weiss Manfréd csepeli gyára. Proletár (Csepel), 1919. január 4. 3.

¹⁶⁷ Weiss Manfréd. Proletár (Csepel), 1919. április 5. 2.

¹⁶⁸ *Róbert Oszkár*: Hadimilliomosok, árdrágítók. Az Ember, 1919. június 5. 12–13.

¹⁶⁹ *Komoróczy G.*: A zsidók története Magyarországon i. m. II. 361.

¹⁷⁰ Proletárdiktatúra. Kalocsai Néplap, 1919. április 11. 3.

¹⁷¹ Popper Sámuel, akit Lepsényben a kommün után kiraboltak, 340 milliós kártérítési pert indít Bibó Dénes és a kincstár ellen. Egyenlőség, 1925. március 28. 3.

¹⁷² Forradalmi törvényszéki ítéletek. Gömöri Vörös Újság, 1919. július 26. 2.

A Forradalmi Kormányzótanács pénzügyi népbiztosa március 26-án mindjárt második rendeletével ellenőrzése alá helyezett hivatalosan 32, ám a többszörös felsorolások miatt ténylegesen 29 pénzintézetet, melyből ekkor 21 (72%) bizonyosan zsidó vagy zsidó származású egyének igazgatása alatt állt.¹⁷³ Az üldöztetés miatt neves zsidó bankárok – így Stern Samu, a szocializált Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatója is – külföldre menekültek.¹⁷⁴ Azonban ennél is látványosabban a zsidóságot érintette a földbirtokok szocializálása. A kormányzótanács XXXVIII/19. számú rendelete alapján minden közép- és nagybirtok, annak minden tartozékával, minden megváltás nélkül a proletárállam tulajdonába került át,¹⁷⁵ április 19-ére már két és félmillió holdon alakultak termelőszövetkezetek országszerte.¹⁷⁶ Mindez nem jelentette, hogy a korábbi tulajdonosok teljesen elvesztették volna befolyásukat: Varga Jenő népbiztos példának okáért maga is kénytelen volt nyilvánosan beismerni, hogy egyes szocializált nagybirtokokat továbbira is az eredeti tulajdonosok irányítják megbízottként, ugyanis a gazdasági munkások ragaszkodtak személyükhöz.¹⁷⁷ Az olyan, hatalmas földterületeket birtokló zsidó származású családok, mint a Schossberger és a Hatvany ugyan számos dokumentumban felbukkannak, ám összesítést nem sikerült fel-
lelni földjeik szocializálásáról. Ismert, hogy Schossberger Lajos báró 5000 holdas aszói uradalmát és kastélyát bizonyosan államosították,¹⁷⁸ és hogy a nagyteleki 9500 holdas Hatvany-birtokot is elvették.¹⁷⁹ A *Félegyházi Proletár* az államosított Schossberger-birtokokat 18 301 holdra becsülte május 11-én.¹⁸⁰ A Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Kiskunfélegyházához közel eső Krausz-birtokot (604 hold) is államosították.¹⁸¹ A vármegyéből általános kimutatással nem rendelkezünk, ám a kispesti járásból jelentették május 20-án, hogy „a termelési eszközök szocializálása ellen különösképp tiltakozik a vagyonos zsidóság”.¹⁸²

A földszocializálás modern szemléletű, átfogó feldolgozása még várat magára és a rendelkezésre álló források korlátozott volta miatt meglehetősen nehéz feladatnak ígérkezik. A különböző megyékben zajló – egyenetlen – államosítási folyamatok ugyanis ma már csak kevésé rekonstruálhatóak. A Tolna megyei 1918–1919-es

¹⁷³ A Forradalmi Kormányzótanács pénzügyi népbiztosának 2/919. számú rendelete. Vörös Őrség, 1919. április 20. 14.

¹⁷⁴ Kádár G. – Vági Z.: Hosszú évszázad i. m. 94.

¹⁷⁵ Minden közép és nagybirtok. Kalocsai Néplap, 1919. április 5. 4.

¹⁷⁶ Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához, 1917. november–1919. augusztus. II. Bp. 1954. 154.

¹⁷⁷ Varga Jenő népbiztos a gazdasági helyzetről. Soproni Vörös Újság, 1919. június 17. 3–4.

¹⁷⁸ A Magyar Munkásmozgalom Történetének válogatott dokumentumai V. Bp. 1956. 671.

¹⁷⁹ Uo. 672.

¹⁸⁰ Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak duna-tisza közti történetéhez i. m. 478.

¹⁸¹ Uo.

¹⁸² BFL, XVI.42. 1. kisd. A kispesti járási gazdasági biztos jelentése, 1919. máj. 20. oldalszám nélkül.

eseményekről szóló forráskiadás nemes egyszerűséggel arról tájékoztatja olvasóit, hogy „a Tolna megye területén megalakult termelőszövetkezetekről listát nem találtunk”.¹⁸³ A legérzékenyebb adatokat Csongrád és Heves vármegyékkel kapcsolatban találtuk. Csongrád vármegyében az 1919 áprilisa és augusztusa között szocializált 46 571 holdból legalább 12 371 hold (26,5%) volt zsidó vagy zsidó származású egyének személyes vagy céges tulajdonában,¹⁸⁴ ami a zsidóság cirka 4%-os vármegyei lakosságarányához¹⁸⁵ képest 6,6-szoros felülreprezentáltságot jelent. Heves vármegyében pedig 42 300 hold szocializált földből legalább 18 700 volt zsidó vagy zsidó származású családok birtokában (44%),¹⁸⁶ ami a vármegye 3%-os zsidó lakosságához¹⁸⁷ képest 14,6-szoros felülreprezentáltságot mutat.

A „szocializálás” nem csupán egy papírrubrika kipipálásából állt. Az államosítás menetét Oltvai Ferenc tanulmánya részletesen leírta Csongrád vármegye esetében. A Vörös Hadsereg kiszállt a kiskundorozsmai Wolff-gazdaságba és anyakocákat, 8 igáslovat, 30 mázsa rozst, 40 mázsa szenet, fát és más cikkeket rekvirált a helyi direktórium számára a 200 ezer korona uradalmi pénztár mellett.¹⁸⁸ A sövényházi Landesberg-birtokra beengedték a helyi szegény lakosokat, és 108 hektoliter bort mérettek szét, majd több száz állatot hajtottak el.¹⁸⁹ Hasonló jelenet játszódott le a békési Vészton lévő Klein-birtokon: mivel a zsidó gazda nem akarta adni 1060 holdas birtokának egy részét (amivel a direktórium megelégedett volna), ezért az egészet erőszakkal elvették tőle.¹⁹⁰ A Veszprém vármegyei Steiner Géza-féle páltelekpusztai uradalmon halálos sérülést szenvedett a zsidó gazda: miután közölte a helyi direktóriummal, hogy „neki Kun Béla nem parancsol”, letartóztatták, megkínozták, s 1920. január 1-én halt meg sérüléseinek szövődményei miatt. Steiner neve

¹⁸³ A két forradalom Tolna megyében (1918–1919). Szerk. K. Balog János. Szekszárd 1970. 165.

¹⁸⁴ *Oltvai Ferenc: A Szocializált birtokok Csongrád megyében (1919. Ápr. – Aug.)* Levéltári Közlemények 29. (1959) 334–359., itt: 343. A vármegyében Weisz Manfréd 8889 holdját, a Mezőgazdasági Kenderipari Rt. (Wimmer Fülöp tulajdona) 2375 holdját, Grünner Fülöp 314 holdját, a Landesberg Jenő-féle bér gazdaság 590 holdját és Wertheimer Miksa 203 holdját szocializálták. A fennmaradó nemzsidó birtokok aránytalan megoszlását mutatja, hogy csupán a Pallavicini-család 12 420 holddal szerepelt a listán.

¹⁸⁵ 1910-es népszámlálási adatok. <https://bit.ly/2XHca7P> (letöltés 2019. máj. 14.).

¹⁸⁶ A polgári demokratikus forradalom és Tanácsköztársaság Heves megyében, 1918–1919. Dokumentumgyűjtemény. Szerk. Nagy József. Eger É. n. 162–163. Szocializálták a Deutsch család 800 holdas szurdokpuszói birtokát, a Jungreis-féle 300 holdas birtokot, Wohl Lipót 600 holdas tati birtokát, Engel Lajos 2800 holdas dormándi birtokát, a Winterberg család 3000 holdas horti birtokát, és a Hatvány család 12 000 holdas tekei és gombosi földjeit. Ehhez hozzá kell tenni, hogy egy másik, az eseményeket csupán részlegesen bemutató forráskiadás további zsidó birtokokat nevez meg, melyek nem szerepelnek az itt idézett válogatásban – utóbbi azonban végigköveti a szocializálást. Lásd A magyar Tanácsköztársaság mezőgazdasági szövetkezetei. Szöveggyűjtemény. Szerk. Füzes Iván. Bp. 1959. 109.

¹⁸⁷ 1910-es népszámlálási adatok. <https://bit.ly/2XHca7P> (letöltés 2019. máj. 14.).

¹⁸⁸ *Oltvai F.: A szocializált birtokok Csongrád megyében* i. m. 353–354.

¹⁸⁹ Uo. 354–355.

¹⁹⁰ *Szemere Vera: Az agrárkérdés 1918–1919-ben.* Bp. 1963. 252. 12. jegyz.

egyébíránt nem szerepel a Váry-féle gyűjtésben.¹⁹¹ A zsidó polgárságtól is elvették a lakásokat, hiszen március 26-án államosították a lakóházakat a Kormányzótanács X. számú rendeletével.¹⁹² Edelstein Bertalan budai rabbi „széljegyzetiben” így írta ezt le: „A lakásrekvirálásnál [n]em voltak tekintettel a zsidókra. Behatoltak a magánlakásokba, elvettek szobát, bútort, az amúgy is legelemibb jogában sértett embert még keserű, gúnyolódó megjegyzésekkel megbántva.”¹⁹³

A politikailag megbízhatatlan zsidók

Felsorolásunk végére maradt a fellépés a politikailag megbízhatatlannak ítélt zsidókkal szemben, a túszedések és a vörösteror zsidó vonatkozásai. Noha a Tanácsköztársaságnak alig volt ideje teljes körű tisztogatást végezni a közigazgatásban – például gyakori panasz volt a „reakciós” rendőrök és csendőrök Vörös Őrségbe való átvétele –, egyes területeken elkezdték a munkát. Szemléletes, hogy a Budapesti Egyesített Városi Vasutak tisztviselői közül politikai okokból eltávolított 24 főből 13 volt zsidó, a vezető állásukból megfosztottak közül nyolcból négyen, illetve a kikeresztelkedett zsidó igazgatót, Milch Móricot is elbocsátották „politikai bizalmatlanság” okán.¹⁹⁴ Pogány József népbiztos egy helyütt arra utalt, hogy a széleskörű szocializálást a „közénk furakodott burzsoá felekezettű [sic!] elemek” akadályozzák, következő mondatában pedig már csak egyszerűen „hitközségi kerékkötőkről” beszélt.¹⁹⁵

S ugyan a túszedések nem a közigazgatási tisztogatás részét képezik, mégis beszédes, hogy a túszedésekor milyen arányt képviseltek a zsidók, és hogy milyen antiszemita jellege lehetett ezen terrorakciónak. Debrecenben a túszedés 26%-a, Egerben 28,5%-a, Szombathelyen 31%-a, Sátoraljaújhelyen 43%-a, Veszprémben és Balassagyarmaton 50%-a, Pápán 55%-a (köztük a hitközség elnöke) volt zsidó.¹⁹⁶

¹⁹¹ Steiner Géza szenvedése a kommunisták börtönében. *Egyenlőség*, 1929. augusztus 10. 11–12.

¹⁹² Minden ház a tanácsköztársaságé. *Pesti Napló*, 1919. március 27. 1.

¹⁹³ *Edelstein Bertalan: A tanácskormány kegyetlenül megvalósította a zsidók egyenjogúsítását.* In: „Nekem itt zsidónak kell lenni”. *Források és dokumentumok (1965–2012)*. Szerk. Komoróczy Géza. Pozsony 2013. 901–902.

¹⁹⁴ BFL, XV.23. 3. d. Jegyzőkönyv, 1919. aug. 11.

¹⁹⁵ BFL, XV.23. 3. d. Datálatlan beszédek. (1919. márc. 21. után). Ezzel kapcsolatban érdekes, hogy másutt éppen a „befurakodott” reakciós elemeket hibáztatták: az egyik, számos antiszemita topossal élő pamflet esetében Horti Emil maga ismerte be, hogy annak terjesztői nem ellenforradalmárok voltak. „Valljuk be őszintén, hiszen tele vagyunk kispolgári elemekkel és ez az egyik legnagyobb bajunk, akik az őszi rózsás a kommunista forradalom után hozzánk kenődtek, ma a szovjet intézményekben ülnek [...] és így terjed ez kifelé.” Lásd BFL, XIV.1.c. 1. d. A Budapesti Forradalmi Központi Munkás és Katonatanács 80-as Intéző Bizottságának jegyzőkönyvei. 1919. jún. 5. 123.

¹⁹⁶ *Kádár G. – Vági Z.*: Hosszú évszázad i. m. 95. Sátoraljaújhelyhez az *Egyenlőség* adatait használtam, lásd Negyvenhárom százalék zsidó túszed. *Egyenlőség*, 1921. november 26. 12.

Celldömölkön hasonlóan a túsok fele volt zsidó,¹⁹⁷ s mint egy egészen friss kutatás kimutatta, ugyan Kárpátalján 10% volt a zsidóság összlétszáma,¹⁹⁸ például a beregszászi túsok között a zsidók 36%-ot képviseltek.¹⁹⁹ Budapesten túsul ejtették Székely Ferenc neológ pesti hitközségi elnököt – aki előző este éppen Szabolcsi lakásán vett részt széderestén –, Weiss Manfréd és Wolfner Tivadar gyárosokat (Weiss ezt követően kísérel meg öngyilkosságot), Sztérényi József, Sándor Pál és Hazai Samu politikusokat, illetve Lánczy Leó bankárt.²⁰⁰ A zsidóság arányát a túsok országos számán belül még nem tárták fel, ezen átfogó kutatás még várat magára.²⁰¹ Azonban Szabolcsi – aki vidéken bujkálva vészelté át a kommünt – tévedett, mikor azt írta, hogy „ezeknek a túsoknak” „nem volt más bűnük, mint hogy polgárok voltak”.²⁰² A túsok szedésénél ugyanis láthatóan elv volt a gazdag és befolyásos zsidók összesedése: Szántó Rezső, a Vörös Hadsereg 3. kerületi parancsnoksága politikai osztályának vezetője (Szántó Béla hadügyi népbiztos öccse) azt vallotta Korvin Ottó tárgyalásán, hogy „mikor a túsokat kiválogatták, Kun Béla mindig azt kérdezte: Zsidó[?] [M]ert ha igen, akkor föltétlenül el kell fogni, ha ellenben valami történelmi névről volt szó, akkor nagyon meggondolta a dolgot”.²⁰³ Utóbbi egyébként a zsidó–nemzsidó kapcsolatok érzékenységre való tudatos kommunista odafigyelés jele is lehet, melyre egyéb források is utalnak.²⁰⁴ A fentiek mellett sok zsidó közszereplő az emigrációt választotta: *Az Ember* lelkesen közölte az április közepére emigrált magyar közéleti szereplők neveit bécsi hotellisták alapján: a 42 főnek ismert felmenők vagy azonosítható famílianevek alapján legalább a fele zsidó származású volt.²⁰⁵

¹⁹⁷ *Katona Attila*: Zsidóság és zsidókérdés Vas vármegyében i. m. 132–133.

¹⁹⁸ *Dupka György – Zubánics László*: A kárpátaljai zsidóság főbb életrészei és problémái. In: Zsidósors Kárpátalján a deportálástól az internálásig. Szerk. Dupka György – Zubánics László. Ungvár–Bp. 2014. 19–32., itt: 20.

¹⁹⁹ *Kosztjó Gyula*: „Majd kiváló gonddal fogjuk őket felakasztani!” – a Tanácsköztársaság beregszászi túsai (2019). <https://bit.ly/2J8FdXC> (letöltés 2019. máj. 14.)

²⁰⁰ *Komoróczy G.*: A zsidók története Magyarországon i. m. II. 364.

²⁰¹ Szabolcsi Lajos 5%-ra utal országos szinten, lásd *Szabolcsi L.*: Két emberöltő i. m. 279. Komoróczy két arányra utal: egy oldalon belül 22%-ot és 11%-ot ad meg. *Komoróczy G.*: A zsidók története Magyarországon i. m. II. 364.

²⁰² *Szabolcsi L.*: Két emberöltő i. m. 280.

²⁰³ A Hollánok gyilkosai. BudaPesti Hírlap, 1919. november 29. 4–5., itt: 5. Köszönettel tartozom Bödök Gergelynek, hogy felhívta a figyelmemet erre a forrásra.

²⁰⁴ Mikor Kun bejelentette Garbai Sándort mint a Forradalmi Kormányzótanács elnökét, úgy fogalmazott: „Szép, keresztény ember, az isten is elnöknek teremtette”. Lásd *Hatos P.*: Az elátkozott köztársaság i. m. 415. Kunfi megfogalmazta aggályát, hogy „sok a zsidó a népbiztosok között”. Lásd Uo. 475. 130. jegyz. A fiatal Rákosi Mátyás pedig arra utalt a tanácsok országos gyűlésén, hogy míg máshol „napokat” vitáztak róla, legyenek-e zsidók a Vörös Hadsereg vezetésében, addig Magyarországon erről gyorsan döntést hoztak. (Ám a kérdés létét elismerte). Lásd Tanácsok országos gyűlésének naplója I. i. m. 7.

²⁰⁵ Budapestiek Bécsben. *Az Ember*, 1919. április 15. 16.

A vörösteror zsidó származású áldozatait Váry Albert 44 főben határozta meg.²⁰⁶ Szabolcsi Lajos 39 főről beszél,²⁰⁷ az 1936-os, vörösteror áldozatait megörökítő szobron 32 zsidó neve volt.²⁰⁸ A lista azonban nem lehet teljes, mert például a már említett Steiner gazda nem szerepel Várynál, Szabolcsinál vagy az emlékszobron.²⁰⁹ A vörösteror zsidó áldozatainak többségére igaz, amit Szabolcsi a túsokkal kapcsolatban fogalmazott meg: ellenforradalmi nézeteik miatt vesztették életüket, antiszemizmusra egyedül a hódmezővásárhelyi hármass gyilkosság – Weisz Mihály, Weisz Henrik, Havas Henrik – utal az egyik gyilkos mondatával: „Ezek a zsidókat, amint elindulunk [a vonattal], ki kell végezi”.²¹⁰ A helyiek előtt az áldozatok zsidó származása egyértelmű lehetett, ugyanis Weiszék hagyományos zsidó temetést kaptak.²¹¹ Az áldozatokat gyilkosaik állítólag megkínózták.²¹²

A vörös terror később sokat hangoztatott „zsidó jellegét” (azaz, hogy a zsidó származású elkövetők valamifajta „keresztényellenes” vagy „zsidó érdekeket szolgáló” tevékenységet végeztek volna) cáfolja többek között az is, hogy Szamuely állítólag személyesen szúratta ki Glaser József csornai zsidó földbirtokos szemét, akit ezt követően agyonlőttek.²¹³ Engel Sándor szolnoki zsidó ellenforradalmárról hasonlóan ismert, hogy Szamuely személyes parancsára végezték ki.²¹⁴ Beregi Ármin testvérét, Beregi Oszkár színészt Szamuely fenyegette meg fegyverrel, hogy lépjen fel számukra a nagyszabású május 1-jei ünnepélyen.²¹⁵ Szabolcsi Lajossal is Szamuely közölte, hogy be fogja tiltani a zsidó lapokat.²¹⁶ (Ahogyan az később meg is történt). Deutsch Oszkár, az újpesti Izraelita Közművelődési Egylet elnöke 1920 februárjában adott interjút az *Egyenlőség*nek, melyben így utalt a vörösteror emblematikussá vált alakjára: „Szamuely pribékjei röhögve akasztották fel számos jónévű hittestvéremet”.²¹⁷ Kérdéses, hogy ez valóban így volt-e, ám az antiszemita körökben „zsidó terroristaként” elhíresült Szamuely zsidósággal való kapcsolatát kétségkívül más megvilágításba helyezi.

²⁰⁶ *Váry Albert*: A vörös terror áldozatai Magyarországon. Vác 1922.

²⁰⁷ *Szabolcsi L.*: Két emberöltő i. m. 276. II. 364.

²⁰⁸ *Komoróczy G.*: A zsidók története Magyarországon i. m. Bődök Gergely szerint valójában csak 27 személy szerepelt a listán mint halachikusan zsidó egyén. Lásd *Bődök Gergely*: A magyarországi vörösteror zsidó származású áldozatai. ArchívNet 2015/4. (<https://bit.ly/2NOzBY8>, letöltés 2109. júl. 6.).

²⁰⁹ Zsidó ellenforradalmárok. *Egyenlőség*, 1920. február 28. 1–2.

²¹⁰ *Váry A.*: A vörös terror áldozatai i. m. 62.

²¹¹ Részlet a leggyilkoltak temetéséről. Vásárhelyi Vörös Újság, 1919. május 8. 2.

²¹² A terrorista. Vásárhelyi Vörös Újság, 1919. május 6. 1.

²¹³ *Szabolcsi L.*: Két emberöltő i. m. 277.

²¹⁴ A rémuralom két zsidó vértanúja.

²¹⁵ CZA, A129/2. Beregi Ármin önéletrajzi emlékezései (1950. január). 16.

²¹⁶ *Szabolcsi L.*: Két emberöltő i. m. 273–274.

²¹⁷ Zsidó ellenforradalmárok. *Egyenlőség*, 1920. február 28. 1–2.

Összefoglalás

Összefoglalásképp elmondható, hogy az antiszemita sztereotípiákban meghonosított kommün-kép (zsidódiktatúra stb.) nem különösebben meglepő módon semmilyen módon nem igazolódik, ha megvizsgáljuk a zsidóság szenvedéseinek mértékét a Tanácsköztársaság alatt. Ezen eddig kevésbé feltárt téma kutatása során arra jutottunk, hogy a zsidóságot – cionistákat, hitközségeket és a zsidó polgárságot – gyakori üldöztes érte a Tanácsköztársaság idején. Ennek ideológiája a baloldali antiszemitizmus volt, melynek vallás- és nacionalizmusellenes éle világosan megjelent a kommün vezetőinek, hivatalos kiadványainak és sajtójának retorikájában. Ez a progresszív antiszemitizmus nem egyszer zsidó származású kommunisták részéről mutatkozott meg. A cionista mozgalmat egy rövid, joviális időszakot követően üldözni kezdték, külön figyelmet fordítva pénzforrásaik elvételére. A hitközségeket éppen úgy szocializálták, mint a keresztény felekezeteket, kiemelkedő arányban foglalva le tőlük a felekezeti vagyont, ám az erőszakos incidensektől megkímélve őket. A zsidó magántulajdont nemcsak az önkényeskedés, de az állami szocializálás sem kímélte. Kiemelkedő arányban vettek el pénzügyintézeteket és földbirtokokat zsidó tulajdonosoktól. A zsidóság a túszedések áldozatai között is felülreprezentált volt, de a vörösterroiban is számarányukat meghaladóan veszítették életüket zsidó személyek. Országos számarányához képest tehát a zsidó lakosságot nagyobb arányban érintették a kommün negatív intézkedései.

LEFTIST ANTI-SEMITISM, ANTI-ZIONISM AND THE NATIONALIZATION OF JEWISH PROPERTY DURING THE HUNGARIAN REPUBLIC OF COUNCILS

By László Bernát Veszprémy

SUMMARY

The study explores the problem of the persecution of Jews by the Republic of Councils of Hungary, a topic hitherto neglected by Hungarian historiography. Searching for examples of leftist anti-Semitism, the author demonstrates that anti-Zionism, anti-Judaism and especially the identification of Jews with capitalism were frequent topoi in the speeches of communist leaders and in the official press, communiqués and pamphlets of the regime. The Zionist movement was a key target of persecution under the Republic of Councils, while Jewish synagogues were strongly affected by the nationalization of ecclesiastical wealth. Yet the greatest damage was caused by the socialization of Jewish private property, predominantly financial establishments and land, which concerned the Jews to a greater extent than other social groups. The former also fell victim to looting by riotous mobs, and were likewise over-represented among the victims of hostage-taking and red terror.